

Departament d'Història i Història de l'Art

Evolució urbanística de Barcelona abans i després de l'enderrocament de les muralles

Una mirada des de la geografia històrica

Grau en Història

Facultat de Lletres UdG

Arnau Camps Quer

Tutor: Joaquim M. Puigvert

Girona, 1 de juny de 2017

Als meus avis Esteve Quer Guitart i Maria Suy Berenguer.
Tant m'heu ensenyat que l'empremta serà inesborrable.

“Pues bien, a pesar de todo, fueron batidas las murallas, cayó una cortina, abrieron brecha... nos intimaron la rendición... oh! Los catalanes no se rinden: nuestros padres contestaron que esperaban el asalto; y nos dieron el asalto, y lo recibimos como valientes, y nos atrincheramos en las calles, y siempre nos sobraba terreno para morir matando en defensa de nuestros fueros y libertades. Pero al fin quedamos vencidos, y nuestra defensa hizo tan solo que fuese más pesada la mano del vencedor.”¹

---

¹ Monlau, P. F. (1841). *¡¡¡Abajo las murallas!!! Memoria acerca de las ventajas que reportaría á Barcelona y especialmente á su industria de la demolición de las murallas que circuyen la ciudad* (1a ed., p. 8). Barcelona: Impremta del Constitucional.

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ.....	4
1. HISTORIOGRAFIA I LA SEVA EVOLUCIÓ	7
1.1 Fonts impreses d'època.....	7
1.2 Bibliografia	8
2. LES CIUTATS DEL SEGLE XIX: EL CAS DE BARCELONA	16
2.1. El creixement de les ciutats europees	16
2.2. El creixement de Barcelona	17
3. CONDICIONS HIGIÈNIQUES DE BARCELONA	19
3.1. Urbanisme i higienisme	19
3.2. Població i densitat a Barcelona	20
4. LES REFORMES INTERIORS	25
4.1. Plans de reforma urbanística.....	26
4.1.1. Pla de Miquel Garriga i Roca.....	26
4.1.2. Pla d'Ildefons Cerdà.....	28
4.1.3. Pla d'Àngel Baixeras.....	29
4.2. Reformes puntuals	31
4.2.1. Plaça Sant Jaume.....	31
4.2.2. Carrers Jaume I i Princesa.....	32
4.2.3. Pla de Palau	33
4.2.4. Plaça Reial.....	33
4.2.5. Passeig de Gràcia	34
4.2.6. Via Laietana	34
5. BARCELONA COM A PLAÇA FORTA	36
5.1 Controvèrsia entorn les muralles	36
5.2 L'enderrocament de les muralles	37
6. PLA D'EIXAMPLE I PLA CERDÀ.....	43
6.1 Plànol topogràfic i Pla d'Eixample.....	43
6.2 Debat entorn l'aprovació del Pla d'Eixample.....	45
6.2.1 Concurs municipal de projectes d'eixample	46
6.2.2 Aprovació del Pla Cerdà	50

6.3 Disseny i evolució del Pla Cerdà	51
6.3.1. Avantprojecte de 1855	53
6.3.2. Projecte de 1859	54
6.5.3. Reelaboració de 1863	57
CONCLUSIONS	59
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES.....	61
1. Bibliografia	61
2. Fonts impreses d'època.....	63

INTRODUCCIÓ

“Si algo queda claro en todo el proceso de transformación urbanística de Barcelona es la importancia decisiva de la presión popular”.² Aquesta frase d'Horacio Capel, extreta dels seus estudis sobre les darreries del segle XX a Barcelona, és extrapolable al segle XIX.

L'intens procés de transformació urbanística que va viure Barcelona al segle XIX amb el rerefons de l'enderrocament, o no, de les muralles, va tenir en la pressió popular el seu desenllaç. Va ser aquesta força de pressió la que va permetre acabar amb uns límits que impediien a la ciutat desenvolupar-se. Com anirem veient al llarg d'aquest treball, les muralles seran el fil conductor que s'usarà per emprendre el viatge que ens portarà a descobrir la transformació urbanística de la ciutat abans i després de l'enderrocament dels murs.

El que m'ha portat a fer aquest treball és, molt probablement, la meua tendència a interessar-me per temes complexos on interactuen disciplines diferents. Que el tema principal d'aquest treball sigui la geografia històrica no és en va, sinó que el moment d'escollir-lo tenia la intenció de posar en pràctica tots els coneixements assolits en aquests cinc anys que he passat a la universitat. Per una banda, el present treball representa el final de la meua etapa en el Grau en Història, però per altra banda també s'hi pot entreveure el meu interès pel món de la geografia. Aquest interès és el que em va portar ja fa tres anys a decidir-me per començar, també, els estudis de Geografia a la Facultat de Lletres. Aquests darrers anys, doncs, han estat molt pròspers perquè m'he adonat que cada estudi pot tenir perspectives diferents i, com més punts de vista siguis capaç de captar, millor entendràs el que estàs observant.

El tema escollit, doncs, il·lustra a la perfecció la meua mentalitat oberta a tantes perspectives com sigui possible captar. Diverses veus, de camps molt diversos, han estat les que han opinat, estudiat i extret conclusions sobre el procés urbanístic de Barcelona del segle XIX.

Per desenvolupar el present treball m'he centrat en un corpus de 25 lectures pel que fa a la bibliografia, entre els llibres, articles i altres textos. Però també trobarem referenciats 7 documents d'època –fonts impreses–, molt útils per comprendre el debat des de dins, entenent què en deien alguns dels seus protagonistes. Les lectures seleccionades no han estat escollides en va, sinó que totes tenen una raó de ser. Intencionadament he escollit bibliografia provinent de camps, visions i autors diferents, per tenir una visió tan àmplia del tema com fos possible. Penso que això només es pot aconseguir llegint tant i tan divers com es pugui. És per aquest motiu que el primer capítol d'aquest treball serà un resum historiogràfic de tot el corpus bibliogràfic utilitzat per realitzar el present treball. En destacarem els títols i autors, però també les corrents de pensament que han generat aquestes obres i què és el que han aportat al debat urbanístic barceloní per tal de ser escollits per realitzar un treball d'aquestes característiques.

---

² Capel, H. (2005). *El modelo Barcelona: un examen crítico* (1a ed., p. 104). Barcelona: Ediciones del Serbal.

Val a dir, però, que dins el corpus bibliogràfic destaquen alguns autors, ja sigui per la rellevància de les seves obres, de la seva carrera o perquè la seva publicació s'acostava molt al que es volia aconseguir en aquest treball. Alguns d'aquestes autors són Joan Busquets, que realitza una excel·lent síntesi de l'evolució de Barcelona; Joan Molet, per la seva capacitat d'incorporar opinions diverses dins un mateix debat; i Ildefons Cerdà, per la rellevància que va tenir per l'urbanisme barceloní i pel reconeixement posterior que ha tingut la seva obra. Podria anomenar a molts altres autors, però per aquest motiu hem decidit incloure el primer apartat d'aquest treball.

Hom podria pensar, amb raó, que en aquest treball falten molts autors i autores que també podrien explicar la seva versió i aportar el seu coneixement sobre el procés urbanístic barceloní abans i després de l'enderrocament de les muralles. Com que és un tema que ha suscitat tanta bibliografia, les possibilitats bibliogràfiques són molt extenses. Tot i això, hem volgut seleccionar certes corrents de pensament perquè són les que tenen un discurs que encaixa millor amb el present treball. S'ha volgut cercar uns autors que, més enllà de la seva recerca històrica, poguessin i sabessin plasmar correctament uns fets, en un moment concret i sobre un territori determinat. Situar els fets en un espai és fonamental, i moltes lectures i autors no han estat seleccionats per aquest motiu: no aconseguien realitzar una bona síntesi entre fets, el debat que es pretenia donar a conèixer i l'espai que aquest ocupava.

Com veurem més endavant, destaquen algunes branques de coneixement com per exemple els estudiosos relacionats amb la geografia urbana o de la població. Aquestes són corrents que encaixen molt bé dins aquest treball, ja que aconsegueixen a la perfecció la síntesi de la qual parlàvem anteriorment. Per altra banda, però, no es citarà tant a altres branques de coneixement com per exemple la mateixa geografia crítica o radical –tan de moda actualment amb geògrafs de la talla de David Harvey–, la geografia física, la història comparativa o la història contrafactual –no ens interessa què podria haver passat sinó què va passar.

Els capítols següents a l'evolució historiogràfica que trobarem al principi seran una síntesi dels fets i exposició del debat amb una estructura clarament evolutiva. En un inici es plantejaran les condicions en les quals vivia la ciutat de Barcelona abans de l'enderrocament de les muralles i es situarà dins el context i les tendències europees. Una vegada plasmada la situació de l'urbs, es farà referència a les primeres mesures puntuals que s'adoptaren des del consistori per millorar la situació. Moltes d'aquestes mesures marcaran la forma de la ciutat fins al moment actual. No s'entendria el motiu d'aquestes reformes en llocs concrets de la ciutat sense la condició que els militars imposaven a la ciutat, herència de les polítiques de l'Antic Règim. L'auge de les idees liberals i progressistes dins el context de la Revolució Liberal són les que van induir a la ciutat tots aquests canvis urbanístics. És per això que trobarem un capítol especial dedicat a la situació militar de la ciutat en el context del nou liberalisme. A continuació es passarà a tractar el desenllaç que tingueren les muralles i la controvèrsia que va suscitar la seva caiguda. Era una caiguda anunciada i esperada per la ciutadania, sobretot pel sector més procliu al liberalisme. El pla de Barcelona havia de ser

organitzat per implantar-hi un projecte concret, motiu que originà gran controvèrsia entre diversos sectors polítics del moment. Finalment, com és sabut, s'implantaren els projectes de Cerdà. Un Pla que, com acabarem veient, evoluciona al llarg del temps per adaptar-lo a la realitat.

Pel que fa al títol del present treball, pensem que ja és molt definidor i deixa entreveure el que vindrà a posterior quan el lector entri en el treball en si. Creiem que *Evolució urbanística de Barcelona abans i després de l'enderrocament de les muralles: una mirada des de la geografia històrica* descriu el que vindrà. Els motius són que, tal com il·lustra el títol, no es tracta només d'un viatge per la Barcelona del Pla Cerdà, ni tan sols per la Barcelona d'abans de 1854. Es tracta d'una anàlisi del procés urbanístic que va viure la ciutat, sempre amb les muralles com a protagonistes. Abans que aquestes s'enderroquessin, per moltes veus, eren les responsables de les condicions pèssimes en les quals vivia la població al seu interior; van ser les protagonistes durant el debat dels anys 40 i principis dels 50 del segle XIX sobre si enderrocar-les o no, qui havia de sufragar amb els costos de l'obra, qui es quedaria amb els terrenys i la pedra que s'extrauria, etc. Finalment, un cop enderrocada aquesta infraestructura defensiva, Barcelona va començar a mirar al pla però sempre amb una frontera que separava allò nou d'allò vell –l'Eixample de Ciutat Vella–. Aquesta frontera era l'antic traçat de les muralles, un espai que havia de connectar els dos mons per integrar-los en una sola ciutat. Avui en dia, però, aquest espai encara continua essent d'allò més controvertit, tant per la integració dels dos districtes com per la funcionalitat que tenen alguns espais neuràlgics instal·lats en aquesta frontera –per exemple, el debat actual sobre la funcionalitat de Plaça Catalunya–.

No voldria acabar aquesta introducció sense agrair a totes i cadascuna de les persones que han participat o col·laborat en què aquest treball fos possible. Com haureu pogut llegir, el present treball té una dedicatòria especial als meus avis Esteve Quer Guitart i Maria Suy Berenguer. Els dos m'han brindat l'educació, l'esforç, la responsabilitat i l'esperança necessaris perquè un servidor pogués arribar al final de l'etapa universitària. De ben segur que haurien volgut veure aquesta etapa acabada, un somni que per ells s'hauria fet realitat.

Voldria agrair l'ajuda incessant que m'han brindat els meus pares Jordi i Anna i el meu germà Martí, però també el suport necessari per part de la meva estimada Olga. Menció especial al tutor d'aquest treball, Joaquim Puigvert, per la disponibilitat, tracte amable, interès constant, implicació i facilitat de diàleg que ha mostrat durant el llarg del curs de cara a aquest Treball Final de Grau. Agrair també a totes les persones que d'una manera o altra han col·laborat en el meu procés d'aprenentatge, que ha desembocat en l'interès per ser on sóc i acabar desenvolupant un treball d'aquestes característiques.

1. HISTORIOGRAFIA I LA SEVA EVOLUCIÓ

Aquest treball s'inicia, tal com ja s'ha apuntat a la introducció, amb un estat de la qüestió historiogràfic sobre el debat que ens ocuparà a les següents pàgines: l'urbanisme barceloní abans i després de l'enderrocament de les muralles. Tot seguit, descriurem quines han estat les fonts de les quals hem begut per realitzar aquest treball, però també quines són les perspectives des de les quals s'ha estudiat aquest tema. A través dels autors, la seva formació i les seves línies de recerca observarem quina és la tendència principal a l'hora de publicar quelcom relacionat amb l'urbanisme barceloní del segle XIX.

1.1 Fonts impreses d'època

Primer de tot ens centrarem amb les fonts impreses d'època, molt útils per conèixer de primera mà quin era el problema que vivia Barcelona a mitjan segle XIX i quines propostes es van realitzar per reconduir-lo.

Com no podia ser d'altra manera, Ildefons Cerdà i el seu llegat bibliogràfic representen una mostra excepcional d'aquest moment històric. Per aquest motiu, el present treball comptarà amb diverses aportacions de Cerdà; algunes d'elles en forma de llibres o grans obres publicades, com són els casos de: *Ordenanzas Municipales de Construcción para la Ciudad de Barcelona y pueblos comprendidos en su Ensanche* (1859), *Teoría de la construcción de las ciudades* (editada a 1991) i *Teoría General de la Urbanización* (1867).

Per la formació en enginyeria que va rebre Ildefons Cerdà, podríem pensar que aquestes obres són tan sols projectes urbanístics o plantejaments de noves edificacions. Pel que hem pogut comprovar no és només així, sinó que es tracten d'autèntics tractats entorn un tema principal com és l'eixamplament de Barcelona. Dins d'aquestes obres hi trobem estudis complets de la societat barcelonina, de la seva capacitat i necessitat d'expandir-se, els motius que van portar Cerdà a pensar que la quadrícula il·limitada era el millor model per fer créixer la ciutat, etc. També hi podem identificar el pensament de Cerdà envers la situació de la Barcelona intramurs, abans que aquests es poguessin enderrocar a 1854. Els seus plantejaments són molt útils per conèixer la perspectiva d'una persona experta que va ser cabdal en el creixement de la ciutat.

En el present treball trobarem altres aportacions de Cerdà com articles recollits dins la publicació que va fer el Ministerio para las Administraciones Públicas i l'Ajuntament de Barcelona el 1991 titulada *Cerdà i Barcelona*. Alguns d'aquests articles són *Ensanche de la ciudad de Barcelona*, *Memoria del Anteproyecto de Ensanche de Barcelona* i *Memoria descriptiva de los Trabajos facultativos y estudios estadísticos hechos de orden del Gobierno y consideraciones que se han tenido presentes en la formación del ante-proyecto para el emplazamiento y distribución de nuevo caserío*.

Cerdà no només destaca pels seus plantejaments trencadors a l'època entorn la concepció de la nova urbanització; ho fa també pels complets estudis de la societat de l'època. Per aquest motiu és important que tots els treballs que hem citat de Cerdà fossin incorporats d'una manera o altra en aquest treball: per la seva capacitat d'entendre la societat però també per la seva concepció urbanística nova a Europa.

L'altra peça clau per entendre què passava a Barcelona a mitjan segle XIX, sobretot pel que fa al tema de l'higienisme, és Pedro Felipe Monlau. Es tracta d'un metge que va posar sobre la taula, a mitjan segle XIX, el greu problema d'higiene que vivia la societat barcelonina. Segons el mateix autor, les muralles que en un passat havien estat la glòria de la ciutat, en ple segle XIX, obsoletes, representaven un límit mortal per a la població que vivia a l'interior.

“En los tiempos modernos, siendo menos frecuentes las guerras, y sobre todo habiendo sido estas regularizadas y humanizadas un tanto por efecto de la civilización, fuéronse derribando las antiguas murallas, y las mas de las poblaciones quedaron pueblos abiertos”.³

A la publicació *¡¡¡Abajo las murallas!!!* (1841) trobem la intenció de Monlau de col·laborar en l'enderrocament de les muralles per fer de Barcelona una ciutat moderna oberta al pla. Aquesta decisió no només milloraria, segons l'autor, les condicions de la població sinó també les capacitats de la indústria de la ciutat.

“Barcelona es el centro de esta fuerza de acción y el grandioso depósito de las primeras materias. Cuanto mayor y mas espaciosa sea la amplitud de su vecindario, tanto mayor será proporcionalmente el progreso de las especulaciones industriales”.⁴

Deixant enrere les fonts impreses d'època, que com hem vist ens permetran abordar el tema urbanístic barceloní des d'una mirada força completa, entrem en l'apartat de la bibliografia utilitzada.

1.2 Bibliografia

Aquest ha estat un tema molt prolífic, ja que s'ha publicat molt i des de visions molt diferents. Tot i això, no ha tingut la mateixa rellevància al llarg dels anys, sinó que, com veurem, hi ha uns anys amb molt d'interès envers aquest tema i d'altres que no es publica res. Els anys de més publicacions solen coincidir amb efemèrides relacionades amb els protagonistes de l'època –Cerdà, per exemple- o amb fets puntuals. Voldríem destacar que la bibliografia utilitzada està compresa entre els anys 1976 i 2014.

---

³ Monlau, P. F. (1841). *¡¡¡Abajo las murallas!!! Memoria acerca de las ventajas que reportaría á Barcelona y especialmente á su industria de la demolición de las murallas que circuyen la ciudad* (1a ed., p. 5). Barcelona: Imprenta del Constitucional.

⁴ Monlau, P. F. (1841). *¡¡¡Abajo las murallas!!! Memoria...* p. 4.

Les preguntes que ens permetrà respondre aquest recull bibliogràfic són de caràcter divers: quins eren els factors que propiciaven que Barcelona no pogués expandir-se? Des de quins sectors es va fer pressió per tal de canviar la situació? Per quin motiu es va escollir el projecte de Cerdà per fer créixer la ciutat?

Començant amb els títols i autors que ens permetran respondre aquestes preguntes, i més, al llarg del treball, voldria citar a un recull d'articles a cura de la historiadora Marina López, titulat *Cerdà i Barcelona: la primera metròpoli 1853-1897* (2010). Aquest recull es publica coincidint amb el 150è aniversari de l'aprovació del pla d'Eixample per Barcelona. Veiem, doncs, com les efemèrides produeixen gran quantitat de publicacions sobre un tema concret i la figura d'Ildefons Cerdà i la seva relació amb Barcelona no en són excepcions. Aquest recull d'articles aborda diferents temes com els aspectes higiènics de la ciutat i les reclamacions d'eixamplament per Barcelona. Cal afegir que dins aquest recull trobem autors amb formacions molt diverses que, com veurem a continuació, permeten aportar coneixement i crítiques a un tema concret.

Alguns articles interessants dins aquest recull són *Contra la densitat. La ciutat higiènica i l'urbanisme dels eixamples* (2010) de Francesc Muñoz. La formació de Muñoz com a demògraf permet gaudir d'un estudi molt complet i entenedor sobre les condicions higièniques de la Barcelona encara tancada per les muralles abans de 1854. El seu article exposa molt acuradament la relació que hi havia entre la densitat i la mortalitat, però també la concepció que les condicions socioeconòmiques dels habitants tenien molt a veure amb la mortalitat. Així doncs, és un dels estudis –i estudiosos- més complets vers el tema de l'higienisme barceloní. Trobaríem altres aportacions valuoses del mateix tema al llibre *Paisatge i Salut* (2008) a càrrec de Joan Nogué, Laura Puigbert i Gemma Bretcha. Des del punt de vista de la geografia, i relacionant-ho amb el paisatge urbà de la Barcelona del segle XIX, aquest llibre planteja les condicions inhumanes de la ciutat com un punt fonamental pel seu desenvolupament posterior.

Dins *Cerdà i Barcelona* també trobem aportacions d'historiadores com Glòria Santa-Maria –*El camí municipalista vers la metròpoli* (2010)– i Teresa Navas, especialitzada en la història de l'arquitectura –*Barcelona, visions de la primera metròpoli* (2010)–. Les dues estudioses ens presenten un discurs molt metòdic per comprendre el procés polític a partir del qual es va formar la gran Barcelona del tombant de segle. Juntament amb la percepció de Marina López, podem conèixer el procés comprès entre els anys 40 i el 1900. En 60 anys Barcelona va passar de ser una ciutat encerclada per muralles i tancada dins ella mateixa a esdevenir una gran ciutat industrial reconeguda a Europa.

Com ja hem dit en repetides ocasions, aquest no fou un procés fàcil i, com veurem en el transcurs d'aquest treball, diversos sectors socials, polítics i productius de la ciutat participaren en aquesta evolució. Per plasmar-ho de la millor manera possible, aquest recull d'articles compta amb la participació d'experts en temes diversos: la visió d'aquest procés

evolutiu de l'urbs des de la geografia urbana de Mercè Tatjer o la concepció de pèrdua de diversitat artística que narra Lluís M. Bou.

Seguint amb els reculls de publicacions, voldria citar a *Cerdà: Urbs i Territori* (1994), a càrrec de l'enginyer de camins Francesc Magrinyà i l'arquitecte Salvador Tarragó. Dins aquest recull hi podem trobar des d'estudis de les deplorables condicions higièniques de la ciutat abans que aquesta s'expandís (*Ildefons Cerdà i la insuportable densitat urbana* a càrrec d'Anna Cabré i Francesc Muñoz), passant per la gestació de l'Eixample (*La gestació de l'eixample de Barcelona: el concurs municipal de projectes de 1859* per Eva Gimeno) i l'evolució de les ordenances d'edificació (l'estudi de Montserrat Julià, *les ordenances municipals d'edificació de Barcelona i la seva concreció a l'Eixample*) fins a la concepció urbanística i social d'Ildefons Cerdà (*L'evolució de l'intervies de Cerdà*, redactat per Salvador Tarragó).

Aquest recull d'articles permet prendre consciència d'uns fets sense centrar-se massa en una sola visió. L'obra es desprèn de la Mostra Cerdà (setembre 1994 fins al gener de 1995), una exposició amb la intenció i capacitat de sintetitzar punts de vista diversos vers un mateix debat. Els directors de la mostra i d'aquest recull d'articles *Cerdà: Urbs i Territori* són Salvador Tarragó i Francesc Magrinyà, arquitecte i enginyer de camins, respectivament. Els seus punts de vista, reflectits a diversos articles dins de l'obra –alguns d'ells citats i utilitzats per a la redacció d'aquest treball– mostren Ildefons Cerdà com una persona polifacètica i, per tant, com una figura a estudiar des de perspectives diverses. És també per aquest motiu que trobem molts autors que no són historiadors de formació sinó que provenen de camps diversos però amb certa inclinació cap al saber historiogràfic (els mateixos autors en serien clars exemples).

Per altra banda, trobem coneguts historiadors i historiadores dins aquest recull d'obres. Eva Gimeno i Montserrat Julià en serien dos exemples clau. Amb la seva participació a la Mostra Cerdà donen una visió primordial per entendre el perquè de la rellevància d'Ildefons Cerdà dins l'urbanisme barceloní. Sense comprendre els anys anteriors l'execució del Pla Cerdà, la rellevància de l'enginyer que va fer possible l'expansió il·limitada de Barcelona no es podria comprendre com cal. La demografia i la densitat urbana –i les condicions higièniques que aquesta comportava– són dos punts a tenir en compte, i a conèixer, per entendre l'aflorament de les propostes d'eixamplament de Barcelona. Anna Cabré, demògrafa, i Francesc Muñoz, geògraf, mitjançant l'article *Ildefons Cerdà i la insuportable densitat urbana* (1994), ens exposen aquest greu problema generador de tantes reclamacions a partir dels anys 40 del segle XIX a Barcelona.

Deixant de banda els reculls de publicacions, cal que ens fixem en tota la bibliografia utilitzada pel treball. Com veurem, és de caràcter molt divers per aconseguir un coneixement i visió tan complets com sigui possible. Fins al moment ja hem vist que els autors dels articles citats tenien formacions diverses, com també ho eren els estudis i recerques que realitzaven.

Però com que aquest treball es tracta d'una síntesi històrica, prosseguim amb els historiadors i historiadores que han tractat el tema.

Començant per la historiadora Marina López, més enllà de la seva participació destacada en el recull, ja comentat, *Cerdà i Barcelona: la primera metròpoli 1853-1897* (2010), va escriure el 2014 l'article *Plànols municipals d'alineació. Barcelona en el context europeu, segles XVIII – XIX*. L'autora dóna a conèixer la singularitat dels plànols de carrers i els plans d'alineació de la ciutat. Aquest és un tema que en pocs llocs es tracta en la profunditat que ho ha fet Marina López i descobreix molts aspectes que fins al moment de la publicació d'aquest article no havien estat estudiats.

Casimir Martí i Josep Benet, sacerdot i historiador respectivament, van publicar *Barcelona a mitjan segle XIX: el moviment obrer durant el Bienni progressista (1854-1856)* (1976), un exhaustiu estudi del moviment obrer del segle XIX i la pressió que aquest realitzà sobre els murs que encerclaven Barcelona fins a 1854. Aquest llibre permet tenir una visió especial sobre un tema tan controvertit com és el moviment obrer del segle XIX, especialment respecte al vessant de repercussions sobre l'urbanisme d'una ciutat.

És evident, doncs, que hi va haver figures especialment influents en el desenllaç urbanístic de Barcelona. Però per extensió, la majoria de grups socials de la Barcelona del segle XIX van participar, i exercir pressió, perquè el desenllaç del debat entorn les muralles acabés. Pel que fa al context jurídic i polític, les idees liberals i progressistes foren les protagonistes de la pressió –tant a Barcelona mateix com al govern central de Madrid- per tal que s'aprovés tant la concessió de l'enderrocament de les muralles a 1854 com l'abolició de la condició de plaça de guerra a 1858. Els autors que han estudiat aquest fet i que els podem veure citats a aquest treball han estat els historiadors Francisco Javier Paredes –*Pascual Madoz: 1805-1870. Libertad y progreso en la monarquía isabelina* (1982)– i Glòria Santa-Maria –*Barcelona 1843. Progressisme versus muralles* (2005)–. El primer es centra en les polítiques de Madoz tant a Madrid com a Barcelona, mentre que Santa-Maria estudia a fons el progressisme barceloní i espanyol per extensió. Santa-Maria també posa molt d'èmfasi en subratllar la pressió que exerciren alcaldes i personatges concrets tant a l'Ajuntament de Barcelona com a Madrid. A diferència del llibre citat anteriorment quan ens referíem a l'obrerisme, les dues obres que ara ens ocupen destaquen per la seva objectivitat; hem de tenir present que, tant Paredes com Santa-Maria, són historiadors i aconsegueixen cenyir-se, a ulls del lector, a l'objectivitat que hauria de caracteritzar la seva professió.

Fins al moment hem tractat el tema de l'urbanisme barceloní des d'una perspectiva local, però el procés que es donà a la ciutat catalana passava paral·lelament a altres ciutats europees. Per copsar aquest moviment a escala europea, Jean-Luc Pinol té un llibre titulat *Historia de la Europa Urbana. La ciudad contemporánea hasta la Segunda Guerra Mundial* (2011).

Pinol és professor d'Història Contemporània i durant la seva trajectòria com a investigador ja ha treballat diversos temes urbans. L'obra aquí citada és un tast excepcional del que

passava a les ciutats europees durant el segle XIX i principis del XX: les pretensions de creixement a causa de la industrialització i d'una burgesia que volia mostrar totes les riqueses que havien aconseguit, unes velles classes socials que no volien perdre el seu estatus, un creixement demogràfic impressionant al qual se li havia de donar cabuda dins les urbs europees, etc. Tal com assenyala l'autor, la ciutat era l'escenari on es donaven molts dels conflictes del moment i això tindrà com a conseqüència un urbanisme o un altre.

“En los siglos XIX y XX la ciudad constituye el lugar por excelencia de la revolución y la lucha social. Los grandes desafíos de la época de las revoluciones tuvieron la ciudad como marco, antes de que en el último cuarto del siglo XIX empezase el tiempo de los grandes desafíos sociales”.⁵

Pinol també cita, per concloure amb la seva idea de canvi radicalment profund a les ciutats, a Robert de Souza a *L'avenir de nos villes, études pratiques d'esthétique urbaine*:

“El principal error de las calles nuevas es la ruptura del ambiente de los humildes. Estaban allí entre ellos, de acuerdo en las mismas necesidades, las mismas alegrías y las mismas penas. Una armonía que nacía del sufrimiento común en el trabajo común. El bulevar nuevo levanta la fachada burguesa ostentatoria que, al rechazar el oficio popular, hace que el artesano se avergüence de su trabajo, de su humilde familia, de porte modesto. El obrero deja de sentirse en su casa. Se aviva el mal instinto de clase y nace el gusto por el falso lujo. El trabajador pierde su salud moral, y también su bienestar material. Ésta es la obra social de una calle nueva”.⁶

Tot aquest canvi social a les ciutats del que parla Pinol, no hauria estat possible si aquest entorn no hagués enderrocat el seu passat per mirar cap al futur. A principis de segle XIX les ciutats europees estaven encara encerclades per unes muralles medievals que impedièn el seu creixement, però amb l'evident necessitat de fer-ho, les ciutats van saltar per sobre d'aquestes –enderrocant-les i enterrant part del seu passat–. Això va representar un autèntic xoc entre aquells que pretenien preservar el passat –ja fos per motius militars o sentimentals– i aquells que volien urbanitzar de nou els afores.

Més enllà de la visió que ens donen els historiadors i historiadores que hem tractat fins al moment, aquest recull bibliogràfic també vol donar cabuda a altres branques del saber. Unes d'elles, molt importants dins aquest treball, són la geografia urbana i geografia històrica.

Joan Ganau, geògraf amb una recerca contrastada i coneguda, publicà a *Treballs de la Societat Catalana de la Geografia* l'article *Urbanisme i monument a Catalunya en la segona meitat del segle XIX* (1993). Ganau ofereix una narració sobre la conservació de monuments, la valoració envers aquests i les propostes realitzades des del consistori barceloní per poder

---

⁵ Pinol, J. L. (dir.). (2011). *Historia de la Europa Urbana. La ciudad contemporánea hasta la Segunda Guerra Mundial* (1a ed., p. 271). València: Universitat de València.

⁶ Pinol, J.L. (2011). *Historia de la Europa Urbana...* p. 287.

millorar les condicions de la ciutat sense malmetre tants monuments com fos possible. Llegint les seves línies, el lector percep que trobar l'equilibri entre el creixement urbà, les necessitats de la població i la conservació i exaltació del passat és sempre molt complicat. Aquest debat és inherent en tots els creixements de grans ciutats europees del segle XIX – París, Viena, Barcelona, etc.–, però també podria extrapolar-se en l'actualitat. Per tant, és una lectura única i obligada que ha donat aquest treball l'oportunitat de sospesar els pros i contres del creixement urbà i la conservació del seu passat.

De Joan Ganau voldríem destacar un altre article, en aquest cas publicat a *Barcelona Quaderns d'Història*, sobre el debat del barri gòtic: *Recreació del passat: Barri Gòtic de Barcelona, 1880-1950* (2005). Dins la controvèrsia entorn la conservació o no de certs monuments, Ganau exposa l'exemple concret del barri gòtic amb casos com el de la mateixa catedral. No es tracta només d'un article on s'explica la reforma de la Catedral de Barcelona sinó que es relaciona amb el moment polític a Barcelona i Catalunya. Finalment també apunta certes conclusions que serviran, en aquest treball, per prendre consciència de la complexitat de reformar zones amb tanta història com és el centre de Barcelona.

Joan Roca, geògraf i director del Museu d'Història de la Ciutat, escriu *Expansió urbana i planejament a Barcelona* (1997), del qual en podem extreure una visió de conjunt del que passava a tota la ciutat. L'escala local que presenta Joan Roca permet crear vincles entre diversos punts de la ciutat mentre aquesta creixia. Roca es diferencia de Ganau per treballar en una escala més àmplia, tot relacionant casos concrets arreu de la ciutat de Barcelona, sense haver-se de centrar en un de concret. Aquesta manera de treballar permet al lector tenir una visió més àmplia del que passava a la ciutat i com els diferents barris d'aquesta s'interrelacionaven entre si.

Però no tots els geògrafs s'han centrat només en estudiar els canvis urbanístics, sinó que també n'hi ha hagut que han estudiat la implicació que tenien els militars a la ciutat. El conegut geògraf Rafael Mas escriu *La presencia militar en las ciudades* (2003). Aquest llibre il·lustra a la perfecció aquesta dicotomia entre conservació i modernització. Rafel Mas, per la seva condició de geògraf, realitza un bon estudi dels militars del segle XIX sobre el territori estatal.

Per posar sobre el terreny les activitats militars i com aquestes podien arribar a afectar l'urbanisme de les grans ciutats espanyoles, Oskar Jürgens publica *Ciudades españolas: su desarrollo y configuración* (1992). Tot i tractar-se d'un arquitecte, Jürgens estableix una sintonia entre tot el que explica Mas del segment militar amb els canvis que es donaven al segle XIX als espais urbans.

Hem vist com altres ciències poden entrar en contacte amb la història per crear un saber major sobre un tema concret. En el darrer cas veïem com el coneixement en arquitectura i urbanisme de Jürgens servia per abordar una perspectiva d'estudi iniciada per Rafael Mas. Però Jürgens

no és l'únic urbanista o arquitecte que cal destacar com a obra bibliogràfica utilitzada per aquest treball.

Javier García-Bellido i Sara Mangiagalli són els urbanistes que han realitzat recerca i publicacions relacionades amb l'urbanisme històric. En el cas concret que nosaltres hem estudiat, es tracta d'un article a *Barcelona Quaderns d'Història* titulat *Pascual Madoz y el derribo de las murallas en el albor del Ensanche de Barcelona* (2008). Amb aquest article, caracteritzat per frases com les següents, intenta demostrar que les figures individuals també van ser claus perquè Barcelona acabés esdevenint una ciutat eixamplada al pla. Aquí es farà referència a Madoz, sens cap mena de dubte una de les principals figures que propicià que Barcelona pogués expandir-se al pla i esdevenir una gran ciutat industrial: “*Su intervención puntual [de Madoz], pues, en momentos clave de la epifanía del urbanismo no sólo es pertinente y relevante para la historia del urbanismo, sino que constituye una parte inexplorada de los orígenes de la disciplina y de sus entresijos jurídico-económicos*”.

Un altre urbanista destacat que ha publicat articles i llibres relacionats amb l'evolució de l'urbanisme barceloní és Joan Busquets. Aquest autor ens ofereix dos llibres. El primer, *Barcelona: evolución urbanística de una capital compacta* (1992), és un resum de tots els esculls que va haver de superar Barcelona per esdevenir el que és actualment. En segon lloc, *La ciutat vella de Barcelona: un passat amb futur* (2003), és exactament el mateix discurs però centrat a Ciutat Vella. Com a urbanisme i arquitecte, Joan Busquets posa molt èmfasi en com els debats entre diferents classes socials han tingut conseqüències en la configuració actual de la ciutat de Barcelona.

Finalment, no podíem deixar de banda la manifestació artística de tot aquest moviment modernitzador al si de les ciutats –i de Barcelona concretament-. Joan Molet és dels historiadors de l'art que han realitzat millors publicacions sobre el debat que vol donar a conèixer aquest llibre. Com a historiador de l'art, Molet cospa a la perfecció la dificultat de resoldre el debat entre conservar la ciutat o créixer tot modificant-la. A través de l'article *Entre conservació i modernització: l'esventrament del centre urbà* (2005), Molet intervé en aquest debat tan prolífic com incapaç de trobar una única conclusió.

Tot comparant Barcelona amb el cas parisenc, Joan Molet intenta fer una síntesi dels anys 40 i 50 del segle XIX quan es donava el debat entre modernització o conservació. Amb les muralles impossibilitant l'expansió de Barcelona, els habitants d'aquesta ciutat debatien les possibles mesures per millorar les condicions de vida a la ciutat sense haver de destruir el seu passat. Sens dubte és un equilibri difícil i pràcticament impossible de trobar, només cal veure el cas de París amb les reformes de Haussmann. Molet presenta els diversos projectes de reforma interior urbana que es proposaren a Barcelona i d'una manera excepcional descriu la capacitat dels mateixos de gestionar, o no, la convivència entre allò nou i allò vell.

La dificultat d'implantar la ciutat moderna dins les muralles medievals i, després, l'oportunitat de la indústria barcelonina d'assentar-se al pla són dos aspectes que destaca

Isabel Moretó al seu article *La irrupció de la ciutat moderna 1854-1874* (2008) a la revista *Barcelona Quaderns d'Història*. En aquest article, l'autora reflexiona sobre la dificultat que tenien els ens públics per expropiar tot el sòl del que seria el futur Eixample, però també les traves polítiques que es trobaven molts privats per emprendre accions pel seu compte. Per comprendre l'extrema complexitat del moment i que petites accions a títol personal podien desencallar negociacions, cal llegir aquest article.

Tal com narrarà aquest treball als següents capítols, Barcelona evoluciona des d'una ciutat tancada en si mateixa a una oberta al pla, a la industrialització i als nous mitjans de transport. Per copsar fins a quin punt la ciutat va experimentar canvis urbanístics durant el segle XIX, no podien faltar referències com les de Rafael Torrella amb el seu article *La fotografia al concurs artístic de la vella Barcelona* (2010), dins *La construcció de la gran Barcelona: obertura de Via Laietana*. Torrella descriu la importància dels fotògrafs quan es donen obres d'aquesta dimensió a les ciutats. Les fotografies que es van realitzar entorn de l'actual Via Laietana quan aquesta es va començar a construir, són una mostra molt valuosa de la memòria històrica d'una ciutat expressada a través de l'art –de la fotografia en aquest cas–. Evidentment, les expressions artístiques com a mostra del passat també tenen cabuda dins aquest treball.

Tal com apuntàvem en un inici, era necessari beure de fonts molt diverses per poder assolir un coneixement suficientment complet com per redactar un treball d'aquestes característiques: més que per la seva complexitat, per la seva multidisciplinarietat.

Com hem pogut veure hi ha una aportació necessària per part d'historiadors i historiadores que ajuden a comprendre el passat de manera objectiva. Però la seva aportació, en aquest treball, anirà acompanyada de la que han fet altres personalitats destacades del món acadèmic. Els geògrafs i geògrafes també hi tindran un paper important, ja que es tracta d'un tema a cavall entre les dues disciplines –probablement geografia històrica– i situar tots els fets a un territori concret tot entenent la vinculació de la societat amb l'entorn és fonamental. El perfil d'especialistes en geografia que podem trobar en aquest recull és per persones que s'han centrat en estudis de geografia urbana i geografia històrica, capaços de fer una bona síntesi entre els canvis socials i la seva repercussió al medi físic i antròpic.

Finalment, per acabar de tancar el cercle, era fonamental abraçar disciplines diverses com l'arquitectura, l'enginyeria, l'urbanisme, la història de l'art, etc. Totes elles formen part d'aquest treball tot mostrant-nos que són capaces de tractar un mateix tema des de vessants diferents. No es podria concebre aquest treball si no fos bevent de disciplines diferents, de la mateixa manera que, segons Monlau, no es podia concebre que Barcelona no pogués créixer més enllà de les mateixes muralles opressores.

“Ceñir una població con fuertes murallas es querer oponerse a su desarrollo físico y a su progreso en todos los ramos; es aprisionar a todos sus moradores; es querer parodiar miserablemente la fijación del *non plus ultra*”.⁷

2. LES CIUTATS DEL SEGLE XIX: EL CAS DE BARCELONA

2.1. El creixement de les ciutats europees

El segle XIX va ser un segle de grans canvis a tot Europa. Gran part d'aquests es van donar a les ciutats i Barcelona no va ser una excepció. El fet de superar la societat de l'Antic Règim va comportar profundes modificacions al si de les ciutats, sobretot als espais públics.

Si ens situem a la dècada dels 50 del segle XIX, hi hagueren diversos fets revolucionaris o trencadors amb el que havia estat la història de les ciutats europees fins al moment. En primer lloc, i com a fet més rellevant, s'inicia un enderrocament generalitzat de la majoria de les muralles que envoltaven les ciutats espanyoles i europees, fent que l'espai intramurs i els afores s'uneixin per assentar les bases del que acabarien essent grans ciutats.

García-Bellido i Mangiagalli també apunten a l'article *Pascual Madoz y el derribo de las murallas en el albor del Ensanche de Barcelona*, altres fets rellevants i transcendents per comprendre l'urbanisme europeu del segle XIX. Existeix un enfrontament molt intens entre el poder civil i el militar pel domini dels espais alliberats per l'enderrocament de les muralles, una vegada aquestes havien perdut la seva funció defensiva. Les epidèmies són molt freqüents a les concentracions urbanes, com per exemple el còlera. Aquesta epidèmia es fa present a Europa, deixant molt morts i fent que les postures higienistes, que anaven reclamant canvis al si de les ciutats des dels anys 40, agafessin encara més sentit. Només a París hi hagué 19.000 morts.⁸

A 1855 hi hagué la primera vaga general a Europa, concretament a Barcelona, per l'atur que provocava la mecanització de diversos processos productius a les indústries. Finalment, els ajuntaments guanyen capacitat d'endeutament per dur a terme obres colossals com l'enderrocament mateix de les muralles.⁹

Tots aquests fets, alguns d'ells íntimament relacionats, fan que els anys 50 del segle XIX fossin molt moguts i transcendents, sobretot pel que fa a la dimensió pública de les ciutats.

---

⁷ Monlau, P. F. (1841). *¡¡¡Abajo las murallas!!! Memoria...* p. 5.

⁸ Molet, J. (2005). “Entre conservació i modernització: l'esventrament del centre urbà”. *Barcelona Quaderns d'Història*, 8, 235-255, p. 236.

⁹ García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo de las murallas en el albor del Ensanche de Barcelona”. *Barcelona Quaderns d'Història*, 14, 165-210, p. 167.

2.2. El creixement de Barcelona

La Barcelona del segle XIX era i volia ser profundament diferent que la de segles anteriors. Dins les seves muralles medievals s'estaven gestant importants canvis, sobretot vinculats a la indústria. Aquesta estava transformant radicalment la ciutat, tant el seu paisatge urbà com les seves condicions de vida, però necessitava canvis encara més profunds per no detenir l'avanç.

Calia modernitzar la ciutat, tot convertint-la en una ciutat industrial. La trama orgànica havia quedat obsoleta a causa del gran creixement demogràfic que havia experimentat Barcelona durant les primeres dècades del segle XIX –de 115.000 habitants a principi de segle XIX a 170.000 a 1850-.¹⁰ L'augment incessant de població i les condicions precàries de les classes més baixes feien que hi hagués episodis de malalties molt freqüentment. Un dels casos més rellevants i que va destapar la necessitat de reformar la trama i les condicions de la ciutat va ser l'epidèmia de còlera que es va donar a 1834, provocant 9.000 morts a Barcelona.¹¹ Ja hi havia hagut altres casos d'epidèmies pocs anys abans, com la febre groga de 1821, deixant un total de 6.000 morts.

Des de 1838 i 1839 se sol·licitava “*alguna expansió urbana de la ciutat*”.¹² Les primeres propostes de reforma urbana es basaven en la millora de la viabilitat –que havia quedat col·lapsada a causa de l'alta densitat dins una trama medieval-, la millora de les precàries condicions de vida dels obrers i la necessitat d'encabir la creixent població urbana.¹³

Així doncs, la materialització d'aquests profunds canvis passava per les reformes interiors i la redacció dels plans d'eixample.¹⁴ Les reformes interiors eren processos generalment ben vistos per la població, sobretot per les millores de connectivitat en un nucli urbà molt dens com era Barcelona. Tot i això, també generaven algunes reticències, principalment als propietaris dels habitatges afectats i quan s'entrava en conflicte amb monuments històrics. D'una banda es podien guanyar nous espais públics o equipaments a l'atapeït centre històric però per l'altra hi havia pèrdues de caràcter històric i artístic.¹⁵

En moltes ocasions aquestes reformes del teixit urbà no passaven de ser mers canvis d'alineacions, però en d'altres sí que representaven projectes molt més ambiciosos.

---

¹⁰ Molet, J. (2005).” Entre conservació i modernització...” p. 241.

¹¹ Molet, J. (2005).” Entre conservació i modernització...” p. 237.

¹² García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 168.

¹³ Ganau, J. (1993). “Urbanisme i monument a Catalunya en la segona meitat del segle XIX”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 35, 25-40, p. 25.

¹⁴ En el cas barceloní el pla d'eixample va arribar més tard que les propostes de reformes interiors, ja que tenia la condició de plaça forta i estava sota control dels capitans generals. Això feia que les muralles que encerclaven la ciutat fossin intocables fins a mitjan segle XIX.

¹⁵ Ganau, J. (1993). “Urbanisme i monument a Catalunya...” p. 25.

Barcelona torna a ser un cas molt conegut, per l'esventrament que s'hi donà per construir alguns carrers nous i totalment independents de la trama medieval.¹⁶

Va ser a finals de segle XVIII quan es van començar a fer les primeres rectificacions d'alineacions, destinades a millores puntuals d'alguns carrers. A l'estil parisenc, es fixava una línia d'edificació igual per tots els habitatges del carrer. Per exemple, aquest sistema es va utilitzar per regularitzar la Rambla entre 1768 i 1772.¹⁷

La valoració romàntica del passat artístic i arquitectònic, nascuda a principis del segle XIX, era la que suscitava sensibilitat quan les reformes havien d'afectar a edificis o zones de valor monumental o històric. Aquest corrent iniciat per alguns autors europeus, havia arribat a Catalunya a través de P. Piferrer, J. M. Quadrado o M. Milà. Aquest corrent tindrà en la seva ideologia la valoració d'una peça arquitectònica fonamental en aquest treball, les muralles.

Les infraestructures defensives, les muralles i baluards, representaven pels romàntics quelcom que recordava el passat gloriós de la ciutat, tot encerclant-la i definint-la. Però, tal com ens descriu Joan Ganau, amb el gran canvi que va generar la Revolució Industrial a la ciutat, *“les mateixes muralles que havien estat descrites com el collar de perles que adornava la ciutat, es convertissin en un cinyell maleït, que havia de desaparèixer perquè la constrenyia i impedia el seu eixamplament”*.¹⁸

Isabel Moretó també fa referència a la idea de la necessitat d'aquest gran pas:

“[les muralles] feien nosa, perquè ja no representaven estabilitat ni protecció per als seus habitants, perquè s'havien convertit en un cinturó que ofegava i un llast que calia deixar anar. La ciutat volia ser més gran, volia créixer, volia esdevenir una capital moderna, com París i com Londres”.¹⁹

Amb la impossibilitat que Barcelona es pogués expandir fora de les muralles, per la seva condició de plaça forta, una via ràpida i molt útil per guanyar espai per a l'edificació era ocupar tots aquells terrenys d'horts dels convents –o fins i tot els mateixos convents–. La crema de convents de 1835 i la desamortització de 1836 va afavorir l'edificació d'aquests espais.²⁰ Com veurem més endavant, amb pocs anys es va urbanitzar tot el barri del Raval i va augmentar dràsticament la població i la densitat a la ciutat.

És cert que reformar l'interior de les ciutats suposava mutilar la seva història i l'herència que aquesta havia anat deixant. Però tot i això, la necessitat imperant de millorar les condicions de vida de la població feia inevitable que s'endeguessin projectes, com va ser el cas de la capital catalana. Tot i això, Joan Ganau és dels autors que pensa que la incapacitat de la

---

¹⁶ Ganau, J. (1993). “Urbanisme i monument a Catalunya...” p. 31.

¹⁷ Molet, J. (2005). “Entre conservació i modernització...” p. 239.

¹⁸ Ganau, J. (1993). “Urbanisme i monument a Catalunya...” p. 28.

¹⁹ Moretó, I. (2008). “La irrupció de la ciutat moderna 1854-1874”. *Barcelona Quaderns d'Història*, 14, 23-48, p. 23.

²⁰ Molet, J. (2005). “Entre conservació i modernització...” p. 240.

burguesia barcelonesa per afrontar el problema de les reformes interiors va perjudicar la necessitat de conservació d'alguns monuments històrics i artístics de la ciutat. Aquest sentiment, o necessitat, de preservació d'allò antic era un corrent de pensament molt desenvolupat a Europa, sobretot a partir de l'obra de Camille Sitte. En canvi, aquesta ideologia no va acabar de quallar a Barcelona, ja que van ser els propietaris dels habitatges qui va posar més resistència a les reformes interiors.²¹

Per intentar trobar la solució a tots els problemes de la ciutat, l'Ajuntament va convocar a 1840 un concurs de treballs a partir de la pregunta: “*Qué ventajas reportaría a Barcelona, y especialmente a su industria, la demolición de las murallas que circuyen la ciudad?*”²² Va ser en aquest context que les idees higienistes i les favorables a enderrocar les muralles van acabar de prendre sentit. Pedro Felipe Monlau fou qui guanyà el concurs amb la ja molt coneguda memòria *¡¡¡Abajo las murallas!!!*²³

Els canvis que es van produir a la ciutat van fer que la societat barcelonina tendís a pensar que calia transformar la trama i estructura de Barcelona. Aquesta era una opinió cada vegada més compartida per tots els sectors socials: des de les posicions dels metges higienistes fins a la dels industrials i burgesos.

3. CONDICIONS HIGIÈNIQUES DE BARCELONA

3.1. Urbanisme i higienisme

La instauració del fet industrial a les ciutats va fer que aquestes esdevinguessin espais de promiscuïtat funcional. No hi havia ordenació urbana, ja que el canvi de sistema de producció havia aterrat i s'havia instaurat com havia pogut a la trama medieval sense definir espais ni funcions. Això feia que d'una banda es rebutgés la metròpoli –entesa com a gran ciutat- com a solució al problema de la falta d'espai i que s'idealitzés el camp i les activitats lligades als espais rurals.²⁴ Enmig d'aquesta confusió, sorgeix l'urbanisme com a regulador i ordenador del caos que s'havia apoderat de les ciutats europees.

És cert que la poca funcionalitat de les ciutats era un problema a tenir en compte, però el que realment preocupava els metges higienistes de mitjan segle XIX era l'associació entre densitat i mortalitat. Aquest era un problema que afectava totes les ciutats industrials europees.

---

²¹ Ganau, J. (1993). “Urbanisme i monument a Catalunya...” p. 36.

²² Ganau, J. (1993). “Urbanisme i monument a Catalunya...” p. 28.

²³ Monlau, P. F. (1841). *¡¡¡Abajo las murallas!!! Memòria...* p. 21.

²⁴ Muñoz, F. (2010). “Contra la densitat. La ciutat higiènica i l'urbanisme dels eixamples”. Dins Marina López (ed.), *Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853 – 1897* (1a ed., p. 71). Barcelona: Museu d'Història de Barcelona.

Amb la implantació de les indústries, la població havia augmentat exponencialment dins les muralles, les propietats s'havien subdividit intensivament per poder donar cabuda a un major nombre de famílies a canvi de viure en menys espai, els edificis cada vegada eren més alts a causa de l'escassetat de sòl disponible per edificar, faltaven zones públiques i hi havia una aglomeració d'infraestructures. Tot aquest procés fou el que va unir en una mateixa lluita en contra la mortalitat urbana, a metges, arquitectes i urbanistes.²⁵

La concepció que tenia l'higienisme és que el problema de la mortalitat, basat en la densitat, venia per la poca o nul·la circulació de l'aire. A partir d'aquesta premissa, l'urbanisme sorgeix com una solució al moment en què es veu capaç d'articular espais i noves tipologies edificatòries amb millors condicions de circulació d'aire i ventilació.

Seguim aquesta línia de pensament fins a l'“*obsessió aerista*” que cita Alain Corbin al seu llibre *El perfume o el miasma*. Apareixen dos elements principals: la idea de la confusió de les emanacions existents a l'atmosfera i la necessitat del moviment i circulació de l'aire. L'aire era concebut com allò que contenia totes les substàncies expel·lides pels cossos i matèries, sovint en descomposició i, per tant, portador de tots els gèrmens perjudicials per a la salut.²⁶ Afegir que, més enllà de concebre la ciutat com un ens homogeni, ja es tenia la concepció a mitjan segle XIX que hi havia zones on es propagaven amb major facilitat les epidèmies.²⁷

3.2. Població i densitat a Barcelona

Com veurem més endavant en aquest mateix treball, l'intent de solució del problema de la mortalitat a la ciutat de Barcelona, es tradueix a mitjan segle XIX en obres de reforma interior i, més endavant, en el projecte d'eixample. Les obres que s'endegaren dins el recinte emmurallat, seguien l'ideal que s'estava fent a moltes altres ciutats europees: esventraments per destruir el teixit urbà més densificat i obrir avingudes i bulevards.²⁸ Van sorgir multitud de reclamacions perquè, com veurem a continuació, no n'hi havia prou amb petites rectificacions de l'entramat urbà per acabar amb el problema de la densitat i la mortalitat.

Pedro Felipe Monlau, conegut per ser un metge higienista que reclamava l'enderrocament de les muralles barcelonines per adquirir millors condicions de vida, escrivia això a la memòria *¡¡¡Abajo las murallas!!!*: “*Es indispensable para Barcelona un mayor ensanche, un nuevo campo en que circulen, á la par de aires saludables, activos gérmenes de vida social*”.²⁹ També hi hagué altres personalitats que cooperaren en conscienciar de la nul·la funcionalitat

---

²⁵ Muñoz, F. (2010). “Contra la densitat. La ciutat higiènica...” p. 76.

²⁶ Nogué, J., Puigbert, L., Bretcha, G. (ed.). (2008). *Paisatge i Salut* (1a ed. p. 91). Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya.

²⁷ L'informe de la Comissió sobre l'epidèmia de còlera a París (1832), dependent del Consell de Salubritat del Sena, assenyala que hi havia més morts a les zones baixes i humides de la ciutat. Extret de Nogué, J., Puigbert, L., Bretcha, G. (ed.). (2008). *Paisatge i...* p. 92.

²⁸ Nogué, J., Puigbert, L., Bretcha, G. (ed.). (2008). *Paisatge i...* p. 105

²⁹ Monlau, P. F. (1841). *¡¡¡Abajo las murallas!!! Memoria...* p. 25.

que tenien les muralles, la necessitat del seu enderrocament per eixamplar la ciutat i aconseguir millors condicions de vida per una ciutat massa atapeïda. Un d'aquests fou el filòsof i Sacerdot Jaume Balmes.³⁰

El mateix Ildefons Cerdà, a l'avantprojecte de l'Eixample, segueix la mateixa línia de pensament que Monlau i altres metges higienistes, quan diu:

“Observamos que en dichas casas no penetra la luz que todo lo vivifica, no se encuentra espacio suficiente para moverse, y lo que es más todavía, ni siquiera aire para respirar. No puede esto llamarse vivir en casas sometidas a las reglas que, especialmente en beneficio de la salud pública, establece la civilización”.³¹

I el mateix tema segueix a la *Teoría general de la urbanización*, quan Cerdà escriu:

“Concentrándonos a la ración de aire atmosférico, observamos que mientras la ciencia establece como cantidad indispensable, por hombre y por hora en los dormitorios, la de 6 a 10 metros cúbicos, la sociedad lleva su avaricia hasta el punto de no consignarnos más que un promedio de 3,60 para la clase acomodada y de 1,17 metros y hasta 0,90 metros para la clase pobre. Notemos también, para que en todo resalten las contradicciones injustificables de nuestra sociedad, que mientras el inquilino de los primeros pisos lo paga a 10,53 reales anuales, el de los cuartos pisos lo paga a 13,50 reales. La cantidad insuficiente de aire respirable, o a su alteración por la mezcla de gases impropios a la respiración, son las dos condiciones que determinan la mayor parte de nuestras enfermedades. La asfixia, la tisis, el asma, la predisposición para la mayor parte de las afecciones epidémicas, y ese estado de apatía física y moral, especialmente en la clase pobre, no reconocen más causas que la atmósfera viciada de la habitaciones insalubres donde la sociedad se halla condenada a vivir”.³²

La relació entre densitat i mortalitat, doncs, és evident. La mortalitat, però, variava en funció de la planta dels habitatges. Als entresòls hi solia viure el propietari de la finca, amb unes condicions millors que els altres veïns de l'edifici. Això feia que les taxes de mortalitat fossin inferiors als entresòls que als pisos més elevats.³³

Des del primer fins al quart pis, els habitatges havien patit un procés de densificació per intensitat en la mateixa mesura, per tant l'espai disponible era el mateix. El que variava era l'alçada de les parets i les qualitats d'aquestes, ja que a mesura que augmentava l'alçada de

---

³⁰ Busquets, J. (1992). *Barcelona. Evolución urbanística de una capital compacta* (1a ed. p. 100). Barcelona: Editorial Mapfre.

³¹ Cerdà, I. (1855 i editat a 1991). “MAE (Memoria del Anteproyecto de Ensanche de Barcelona)”. Dins Ministerio para las Administraciones Públicas i Ajuntament de Barcelona (ed.), *Cerdà i Barcelona* (1a ed., p. 54). Madrid: Ministerio para las Administraciones Públicas i Ajuntament de Barcelona.

³² Cerdà, I. (1867). *Teoría general de la urbanización. Y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona* (1a ed., p. 169). Madrid: Imprenta Española.

³³ Muñoz, F. (2010). “Contra la densitat. La ciutat higiènica...” p. 72.

l'edifici, els materials eren de més mala qualitat.³⁴ A les plantes més elevades era on solien viure les classes més pobres, per tant, més enllà de la relació densitat-mortalitat, s'ha de tenir clar que moltes de les morts també es donaven a les característiques socioeconòmiques de les famílies que residien a les diferents alçades dels edificis.³⁵

El mateix Cerdà ja apunta en aquesta direcció a la seva monografia de la classe obrera. No era tan sols una qüestió de densitat, sinó que al viure-hi les classes més pobres, aquestes no es podien permetre ingerir les quantitats necessàries d'aliments, com tampoc seguir una alimentació rica. Per tant, és evident que les epidèmies afectessin més a aquells que no podien seguir una alimentació regular i adient.

Francesc Muñoz també opina en la mateixa direcció quan apunta el següent a *Contra la densitat. La ciutat higiènica i l'urbanisme dels exemples: "les causes de la malaltia i la mort presenten una arrel molt més econòmica i social que no pas mèdica o urbanística"*.³⁶

Tot i aquestes opinions, no hem de caure en el parany de pensar que la relació densitat-mortalitat no és rellevant. Per comprendre-ho millor, les imatges que veiem a continuació fan referència, precisament, a aquest lligam.

Figura 1. Densitat d'habitació-habitants per hectàrea, 1859. Font: Cerdà. *Urbs i Territori*, p. 41.

Figura 2. Densitat de construcció-habitatges per hectàrea, 1859. Font: Cerdà. *Urbs i Territori*, p. 41.

³⁴ Cabré, A., i Muñoz, F. (1994). "Ildefons Cerdà i la insuportable densitat urbana : algunes consideracions a partir de la cartografia i anàlisi de les estadístiques contingudes en la Teoría General". Dins F. Magrinyà i S. Tarragó (directors), *Cerdà: Urbs i Territori* (1a ed. p. 45). Barcelona: Electa.

³⁵ Muñoz, F. (2010). "Contra la densitat. La ciutat higiènica..." p. 77.

³⁶ Muñoz, F. (2010). "Contra la densitat. La ciutat higiènica..." p. 77.

Figura 3. Densitat d'ocupació-habitants per habitatge, 1859. **Font:** Cerdà. *Urbs i Territori*, p. 42. **Figura 4.** Taxa bruta de mortalitat per mil habitants, 1859. **Font:** Cerdà. *Urbs i Territori*, p. 42.

En primer lloc trobem el mapa (*fig. 1*) de la densitat d'habitació-habitants per hectàrea (1859), on apreciem que hi ha dues zones amb molta densitat d'habitants. Aquestes són el Raval, principalment als barris de Sant Antoni i Sant Pau, i al barri de Sant Pere. Les zones amb menys densitat són les vores de la Rambla i l'espai encerclat per l'antiga muralla romana. Si comparem aquesta informació amb la del segon (*fig. 2*) i tercer mapa (*fig. 3*), de densitat de construcció-habitatges per hectàrea (1859) i densitat ocupació-habitants per habitatge (1859), ens adonem que les illes més densificades quan a habitants ho són també en habitatges per hectàrea. Altra vegada destaquen els barris de Sant Pau, Sant Antoni i Sant Pere. A banda de les zones on hi ha aquesta correlació, també hi ha espais on no es segueix la “regla” o no hi veiem allò esperat. A certes illes de la Ribera, zones de la Barceloneta i l'exterior nord-est de la muralla romana tenen densitat de construcció elevada però ocupació baixa.³⁷ I per altra banda, hi ha espais entre la Boqueria i Sant Pau on la densitat d'edificació és baixa però hi ha una alta densitat d'ocupació.³⁸

El darrer mapa (*fig. 4*), referent a la taxa bruta de mortalitat per mil habitants (1856-1865), segueix indicant que hi ha taxes de mortalitat més elevades a les illes que, com ja hem vist, tenen major concentració d'habitatges i d'habitants. Les illes amb taxa de mortalitat superior al 30% les trobem a Sant Pere, Sant Antoni i Sant Pau. Per altra banda, observem una tendència totalment oposada al centre de la Ciutat Vella de Barcelona, a la zona inferior de la Rambla i a l'exterior sud de l'antiga muralla romana. Aquí hi ha una menor mortalitat, que en molts casos no arriba al 20%, justament a les zones on ja hem vist que hi havia una menor

³⁷ Cabré, A., i Muñoz, F. (1994). “Ildefons Cerdà i la insuportable...” p. 41.

³⁸ Cabré, A., i Muñoz, F. (1994). “Ildefons Cerdà i la insuportable...” p. 41.

densitat d'habitatges. Però cal remarcar que, per exemple, la zona exterior sud de l'antiga muralla romana, tot i tenir una mortalitat de les més baixes de la ciutat i una concentració d'habitatges també dels més baixos, és un dels espais on hi havia unes taxes d'ocupació dels habitatges més elevades.

El mateix Cerdà conclou aquest tema tot dient: *“a medida que va disminuyendo la superficie urbana que toca por habitante, se va aumentando la mortalidad de la población”*.³⁹ Observem que a mitjan segle XIX aquest tema s'abordava només des del punt de vista de la densitat dels habitatges i, en poques ocasions, des del punt de vista socioeconòmic de les famílies.

La relació establerta entre densitat i mortalitat va ser la prova que conduí a metges higienistes, arquitectes i urbanistes a reclamar millores i reformes al si de les ciutats. De fet, no només es plantejaven millorar la trama existent, a través d'esventraments o altres operacions de modificació, sinó que van aparèixer els eixamples com a solució al problema urbà.

El desig d'edificar més enllà de les muralles no era només una qüestió purament de tenir més espai on l'aire pogués circular més i millor. El fet de poder urbanitzar de nou implicava poder implantar a l'urbanisme diversos canvis per aconseguir millors condicions higièniques. Es podia construir clavegueram de nou i els nous mitjans de transport –com el tramvia i el ferrocarril– podien entrar a les ciutats per millorar l'atapeïment i col·lapse dels carrers dels barris antics.

D'una manera molt clara i apropiada, Monlau defineix a la seva memòria la situació de Barcelona davant el greu problema de la densitat i la consegüent mortalitat. Escriu que les meres rectificacions i reformes interiors de la ciutat no tenen sentit, ja que el que cal és eixamplar la ciutat.

“Pero a mediados del siglo XIX no bastan providencias de dilación o a medias, la población es más crecida que nunca, y lo será más en breves años: no basta reducir los conventos a solares, ni quedarnos sin huertos, ni jardines, ni patios, ni desahogo de ninguna especie; ni basta tampoco dar a las casas una elevación desmesurada y repartir cada casa en habitaciones para diez o doce familias: todos estos sacrificios hacen frente a la necesidad del momento, y nada más”.⁴⁰

---

³⁹ Cabré, A., i Muñoz, F. (1994). “Ildefons Cerdà i la insuportable...” p. 45.

⁴⁰ Monlau, P. F. (1841). *¡¡¡Abajo las murallas!!! Memoria...* p. 15.

4. LES REFORMES INTERIORS

Com hem anat veient, Barcelona era una ciutat que havia augmentat la seva riquesa en els darrers dos segles per causes d'índole diversa. A partir de 1778 la ciutat va poder començar a comerciar amb les Índies, ja que s'havia aixecat l'obligatorietat de fer-ho des de determinades ciutats andaluses. Aquest motiu, segons Oskar Jürgens a *Ciudades españolas: su desarrollo y configuración urbanística* (1992), va ser el que va conduir l'urbs cap al desenvolupament que acabaria amb la implantació de la indústria al segle XIX i l'impressionant auge econòmic i poblacional que ocasionà.⁴¹

Seguint amb Jürgens, el fet que Barcelona visqués un procés de creixement urbanístic i densificació molt ràpid, no va alterar massa la trama urbana. Només va canviar, més enllà de les reformes que tot seguit tractarem, als llocs on es van ocupar espais lliures per edificar-hi. Tampoc la dominació francesa de principis de segle XIX (1808-1813) havia deixat petjada sobre l'urbanisme.⁴² Més enllà, doncs, de destruir la vella trama, van sorgir alguns espais nous. Un d'ells va ser la Rambla. Els materials que formaven l'antiga muralla divisòria es van utilitzar al llarg del temps per fer el passeig principal de la ciutat on hi havia el llit del riu.⁴³

Davant la necessitat de la ciutat d'expandir-se per donar cabuda a la població creixent, però amb la impossibilitat d'ocupar els terrenys més enllà de les muralles, Barcelona es va veure obligada a rectificar i millorar la trama urbana existent. Sota la condició de plaça forta, el comandant Baró de Meer i els capitans generals no permetien que s'enderroquessin les muralles. Això va ser el que va portar inevitablement a un primer intent de reforma urbana.

Segons Ganau, les reformes urbanes tenien “*l'afany d'incrementar la connectivitat dels punts centrals de la ciutat i d'aplicar una trama geomètrica en els carrers del nucli antic*”.⁴⁴ D'una banda s'aconseguien generar nous espais públics, tot millorant el traçat medieval de la ciutat; però per altra banda es perdien construccions de valor monumental o històric. Així doncs, el que en primer lloc tenia un suport força unànime de la població, acabava generant algunes reticències més enllà de les dels propietaris afectats.

També cal remarcar el fet que enderrocar les muralles tenia un cost elevat i Barcelona, ciutat important però no capital del regne, no s'ho podia permetre. Altres ciutats europees, mentre Barcelona intentava millorar punts concrets de la seva trama, ja engegaven grans projectes d'enderrocament de les muralles i eixamplament. Les dues principals ciutats que han esdevingut el paradigma de la reforma urbana del segle XIX foren París i Viena. La reforma de París va ser un encàrrec de Napoleó III al baró Haussmann a 1853, amb l'objectiu de

---

⁴¹ Jürgens, O. (1992). *Ciudades españolas. Su desarrollo y configuración urbanística* (1a ed., p. 25). Madrid: Ministerio para las Administraciones Públicas.

⁴² Jürgens, O. (1992). *Ciudades españolas. Su desarrollo...* p. 25.

⁴³ Jürgens, O. (1992). *Ciudades españolas. Su desarrollo...* p. 25.

⁴⁴ Ganau, J. (1993). “Urbanisme i monument a Catalunya...” p. 25.

destruir la trama medieval per implantar-hi l'ordre, reprimir les revolucions i aprofitar les obres per invertir-hi el capital excedent i la mà d'obra desocupada.⁴⁵

Per altra banda, el cas de Viena es tracta de l'aprofitament i planificació urbanística del Ring, un espai impressionant entre la ciutat medieval que fins a 1857 havia estat encerclada per muralles i tots aquells barris que havien crescut als afores. El projecte d'urbanització del Ring –o *Ringstrasse*– va consistir a implantar universitats, institucions públiques, teatres i palaus d'inspiració històrica per realçar la importància de la noblesa i la burgesia.⁴⁶

Vistos els factors que limitaven la capacitat de Barcelona i la diferenciaven d'altres ciutats europees, la capital catalana va començar a reformar-se interiorment. A continuació es presentaran, d'una banda, els grans projectes de millora urbana de Barcelona; però també les rectificacions i obres puntuals que es feren a la ciutat per tal de millorar les seves condicions. Aquests projectes que veurem en segon terme, van limitar-se a rectificar les trames d'alguns carrers i a ocupar solars en desús o cedits pel govern, ja fossin de l'església o dels militars.⁴⁷ Les diverses reformes van ser incapaces de complir amb les expectatives higièniques i urbanístiques que necessitava Barcelona. Podríem dir, doncs, que cada vegada es feia més evident la necessitat d'expandir-se més enllà dels límits que marcaven les fortificacions defensives.

4.1. Plans de reforma urbanística

4.1.1. Pla de Miquel Garriga i Roca

El pla de reforma urbana que va elaborar Miquel Garriga i Roca, entre 1858 i 1862 no va tenir massa coneixement fora de l'administració local barcelonina. Tot i això, és fàcil observar que hi ha autors que reconeixen aquest pla per la gran tasca de cartografia. Garriga i Roca va elaborar 119 fulls a escala 1:250 on s'aprecien perfectament les alineacions de carrers, les plantes dels edificis i la topografia dels terrenys.⁴⁸

Segons Marina López, les alineacions de carrers proposades per Garriga van resultar un gran avenç per la ciutat, ja que van permetre solucionar tres problemes concrets: *“l'existència de voladissos, que es van anar eliminant paulatinament, les colzades dels carrers, suprimides en part, i la seva estretor; tot i que, en no fer-se les realineacions totes de cop, van tenir poc efecte en la fluïdesa del tràfic rodat i crearen nous angles”*.⁴⁹

En paraules de Joan Molet, el pla de Garriga i Roca, que en aquell moment era l'arquitecte municipal de Barcelona, es fonamentava en una resposta a *“la Reial ordre de 25 de juliol del*

---

⁴⁵ Harvey, D. (2014). *Ciudades rebeldes. Del derecho de la ciudad a la revolución urbana* (2a ed., p. 27). Madrid: Akal.

⁴⁶ Pinol, J. L. (dir.). (2011). *Historia de la Europa Urbana...* p. 155.

⁴⁷ Molet, J. (2005). “Entre conservació i modernització...” p. 239.

⁴⁸ Molet, J. (2005). “Entre conservació i modernització...” p. 242.

⁴⁹ López, M. (2014). “Plànols municipals d'alineació. Barcelona en el context europeu, segles XVIII-XIX”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 77, 109-131, p. 130.

1846 que demanava als municipis la confecció de plans generals d'alineacions".⁵⁰ Mas i Vila ja havia elaborat els plans a 1842 però Garriga i Roca "millorà substancialment pel fet que anà més enllà de la simple idea d'alineació i hi introduí la idea de reforma com a modernització de la ciutat".⁵¹

Al pla de reforma interior de Garriga i Roca apreciem la nova alineació de carrers proposada per l'arquitecte. La seva idea va més enllà de simples alineacions puntuals si no que estén la nova geometria per la majoria dels barris de la ciutat, a excepció del Raval. El motiu era, segons Ganau, que els carrers del "Raval ja havien estat urbanitzats amb criteris moderns".⁵² Proposava obrir noves vies per millorar les comunicacions entre els diferents barris de la ciutat, però sobretot per millorar l'accés al port des dels afores de la ciutat. Garriga i Roca també creia en una integració del nou Eixample que s'estava gestant a Ciutat Vella, mitjançant la proposta de nova alineacions de carrers al barri antic de la ciutat.⁵³ El projecte de Garriga, segons Marina López, compartia una peculiaritat amb el model francès –el precedent en alineacions– com era l'escala gran dels nous mapes d'alineacions.⁵⁴

Figura 5: Plànol de reforma interior de Miquel Garriga i Roca. **Font:** AHCB.

Com podem apreciar a la imatge, la majoria de les noves alineacions que Garriga i Roca proposava les trobem al barri de Sant Pere i Santa Caterina –per integrar el nou Eixample dins Ciutat Vella– i al pla de Palau –per millorar la connexió de la ciutat i els seus afores amb el port–. És fàcil diferenciar les zones encerclades en color blau –proposades per ser modificades per Garriga i Roca– i les que no van ser ni tan sols proposades.

Al llibre *La ciutat vella de Barcelona; un passat amb futur*, trobem un nou model de carrer que va aparèixer en aquesta època amb el suport de l'arquitecte Garriga i Roca.

“Es produeix a l'interior de Ciutat Vella la construcció de passatges. Són petites operacions unitàries que pretenen crear uns nous espais amb unes noves relacions geomètriques i compositives. Prenen, normalment, la direcció mar-muntanya, en contraposició amb el traçat més o menys paral·lel a la costa de la majoria de camins històrics”.⁵⁵

⁵⁰ Molet, J. (2005). “Entre conservació i modernització...” p. 242.

⁵¹ Molet, J. (2005). “Entre conservació i modernització...” p. 242.

⁵² Molet, J. (2005). “Entre conservació i modernització...” p. 242.

⁵³ Molet, J. (2005). “Entre conservació i modernització...” p. 242.

⁵⁴ López, M. (2014). “Plànols municipals d'alineació...” p. 119.

⁵⁵ Busquets, J. et al. (2003). *La ciutat vella de Barcelona. Un passat amb futur* (1a ed. p.103). Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

4.1.2. Pla d'Ildefons Cerdà

En aquesta entrada no trobarem referit el conegut Pla Cerdà pel desenvolupament de l'Eixample de Barcelona, narrat al punt 5 d'aquest treball, sinó que farem èmfasi només en les reformes que proposà Cerdà per Ciutat Vella.

Ildefons Cerdà proposà una integració de Ciutat Vella al que havia de ser el nou Eixample al pla de Barcelona. Per integrar el barri antic a allò nou, traçà tres grans vies ens llocs estratègics, amb la intenció de “*facilitar á todos los barrios de la ciudad actual, incluso los más remotos, el pronto acceso al puerto y la estación central de las vías férreas*”.⁵⁶ Dues avingudes havien de representar la continuació dels carrers Pau Clarís i Muntaner sobre Ciutat Vella tot creuant-la de dalt a baix. L'altra nova avinguda havia de ser paral·lela al mar i a la proposta de Cerdà s'allargava del carrer Marquès de Campo Sagrado fins a Buenaventura Muñoz.⁵⁷ Les tres vies, tot seguint el model que plantejava Cerdà a l'Eixample i que veurem més endavant, mesuraven 20 metres d'amplada i quan es creuaven creaven els xamfrans característics de l'actual Eixample.

La proposta d'aquestes tres grans avingudes és una proposta que fa Cerdà a la *Teoría de la construcción de ciudades* (editada a 1991) tot al·legant motius higiènics. Però és fàcil trobar autors, com el mateix Joan Molet, que al·lega altres motius en aquesta decisió de Cerdà. Molet cita el mateix enginyer per refutar la creença que aquesta divisió de Ciutat Vella es fundava en motius d'ordre i control més que higiènics:

“vienen á dividir la antigua ciudad en ocho grandes cuarteles, resolviendo con ello el gran problema de la conservación del orden público por medio de la acción fácil e instantánea del gobierno y de la administración sobre los ángulos de la ciudad”.⁵⁸

La proposta de Cerdà per Ciutat Vella no es quedà aquí sinó que també intentà limitar la forma i les funcions d'algunes de les edificacions que limitarien amb aquestes grans avingudes. “*L'altura màxima permesa als edificis havia de ser idèntica a l'amplada del carrer, i que tots els edificis haurien de tenir una superfície de jardí igual a l'edificada*”.⁵⁹

Pel que fa al finançament d'aquesta reforma al si de la ciutat vella, Cerdà proposava un mètode com el que veurem a continuació amb Baixeras, donant la iniciativa a la inversió privada. A la imatge de continuació és fàcil observar les 3 grans vies proposades per Cerdà i sobreposades a un plànol actual de Ciutat Vella. D'aquesta manera podem apreciar les obres executades, que en el cas de Via Laietana i la Rambla del Raval són evidents, i les que no s'han portat a terme.

---

⁵⁶ Cerdà, I. (1991). *Teoría de la construcción de las ciudades* (1a ed., paràgraf 1.505). Madrid: Ministerio para las Administraciones Públicas.

⁵⁷ Molet, J. (2005). “Entre conservació i modernització...” p. 244.

⁵⁸ Cerdà, I. (1991). *Teoría de la construcción...* paràgraf 1.455.

⁵⁹ Molet, J. (2005). “Entre conservació i modernització...” p. 244.

Figura 6: Plànol de reforma interior d'Ildefons Cerdà. **Font:** La ciutat vella de Barcelona. Un passat amb futur, p. 115.

4.1.3. Pla d'Àngel Baixeras

El pla de reforma de Ciutat Vella proposat per Àngel Baixeras és el més recent dels 3 exposats, ja va començar-lo a elaborar a 1873. Cal entendre aquest pla en un context d'eufòria constructiva, ja que es podria englobar dins els anys de la Febre d'Or. Això, com veurem a continuació, marca profundament la seva trajectòria i els mètodes proposats.

Tal com podem veure a la imatge inferior, la idea d'Àngel Baixeras s'inicia amb la integració de les 3 grans vies proposades per Cerdà per esventrar Ciutat Vella i integrar-la a la seva idea d'Eixample que a poc a poc s'anava fent realitat. La via B, que havia de travessar el Raval de dalt a baix, va plantejar-la amb alguna modificació en la forma –introduint una lleugera corba– per evitar els edificis més nous i abaratir costos d'expropiació.⁶⁰ En el fons, la idea de Cerdà es mantenia, ja que la les vies eren plantejades com a vials de 20 metres d'amplada i 5 per costat de voreres.

---

⁶⁰ Molet, J. (2005). "Entre conservació i modernització..." p. 246.

Però el Pla Baixeras, com podem comprovar a la imatge, no es limitava a aquestes 3 vies sinó que alterava per complet la trama medieval de la ciutat de Barcelona. La idea de Baixeras consistia a implantar a Barcelona el model parisenc endegat per Haussmann.⁶¹ A tall de

Figura 7: Pla de reforma urbana d'Àngel Baixeras. Font: AHCB.

resum, es destruïa la trama orgànica i s'imposava una nova ciutat. Si s'haguessin efectuat els enderrocaments, noves alineacions i esventraments que Baixeras proposava al seu pla, molts monuments medievals haurien estat malmesos i alguns enderrocats. Hagués estat el cas de la Casa de la Caritat, les Drassanes, el conjunt de l'Hospital de la Santa Creu, els palaus gòtics del carrer Montcada, l'església de Sant Felip Neri, etc.

Tot i això, no hem de caure en el parany de pensar que Baixeras intentava destruir el passat de Barcelona o fins i tot les reminiscències històriques i medievals. El que pretenia era conservar i realçar en importància aquells monuments dignes de ser observats, mitjançant l'esventrament de l'entorn, creant jardins al voltant i grans avingudes. El cas ideal era la proposta que Baixeras feia per la Catedral de Barcelona: un esventrament dels edificis dels voltants, la creació d'un jardí a la part posterior i fins a quatre carrers per envoltar l'edifici, connectar-lo amb altres llocs simbòlics de la ciutat –com el port, la Ciutadella i l'església del Pi- i donar-li importància.⁶² Una vegada més, i encara que les comparacions puguin ser odioses, és fàcil adonar-se de la proximitat d'aquesta proposta amb la de Haussmann –portada a terme- a l'*Ille de la Cité* i als voltants de la Catedral de Nôtre Dame de París.

El Pla Baixeras era profundament controvertit, no només pel que fa a la destrucció de patrimoni arquitectònic, sinó també pel model de finançament que plantejava. Autors com Joan Ganau han descrit aquest model com la causa que impossibilità l'aplicació del pla:

“És interessant assenyalar que les nombrosíssimes reticències que va aixecar el pla, traduïdes en tots els entrebancs legals que va patir, no van tenir pas l'origen en la defensa del patrimoni arquitectònic de la ciutat, sinó que les motivà la desconfiança

⁶¹ Molet, J. (2005). “Entre conservació i modernització...” p. 248.

⁶² Molet, J. (2005). “Entre conservació i modernització...” p. 248.

que el sistema de concessions va despertar en els propietaris dels terrenys que calia expropiar. Senzillament, el fet que una empresa pogués treure beneficis d'una operació urbanística els semblava molt sospitosos".⁶³

El model es basava en una inversió de la banca privada, que també acapararia els beneficis, i no en una inversió pública. La idea de Baixeras, semblant a la de Cerdà i a l'aplicada a París, es basava en una expropiació dels béns fins a una distància de 20 metres des del límit del nou carrer. Això feia que hi hagués més béns a expropiar, però també afavoria una regeneració i renovació dels edificis que donaven a la nova via. El que propiciava aquesta expropiació era construir nous edificis amb façana als nous carrers, que feien augmentar el capital social fix de la zona –a causa d'una homogeneïtzació de les façanes a l'estil parisenc– i de retruc augmentava el valor del sòl. Per tant, la idea de Baixeras era compensar la gran inversió inicial en expropiacions amb les vendes dels nous edificis que haurien tingut un augment molt considerable del seu valor.⁶⁴

Aquest pla va ser aprovat en forma d'avantprojecte per l'Ajuntament el 1879, l'aprovació final data de 1881, fou debatut i aprovat a les Corts a 1891, però finalment no hi hagué la inversió privada necessària per tirar-lo endavant. Finalment, com ja hem vist al paràgraf citat de Joan Ganau, la inversió no arribà a causa de la desconfiança que suscitava el pla i Àngel Baixeras va morir el 1892 sense veure completada, ni tan sols iniciada, la seva proposta de reforma interior.

4.2. Reformes puntuals

4.2.1. Plaça Sant Jaume

Aquest projecte sorgeix a partir de 1820-1823, quan l'ajuntament constitucionalista decideix ampliar l'antiga Plaça de Sant Jaume, ocupant l'espai de l'església dedicada al mateix sant, el cementiri i la casa de la Batllia General.

El projecte de la plaça anava lligat al nou carrer Ferran, destinat a connectar el centre de la ciutat amb la Rambla i a esdevenir l'eix comercial i de residència de la naixent burgesia industrial. L'arquitecte Josep Mas i Vila va ser l'encarregat de portar a la pràctica el projecte de la nova plaça. Va dotar-la d'un estil neoclàssic, tot aconseguint una certa homogeneïtat entre façanes. D'aquesta manera relacionava la plaça amb el nou carrer Ferran, que simultàniament s'estava constituint.⁶⁵

Segons Joan Busquets, Mas i Vila *"propone una serie de fachadas en la que el ritmo de las aperturas insinúa la organización de las viviendas que se desarrollan detrás de aquella"*

---

⁶³ Molet, J. (2005). "Entre conservació i modernització..." p. 249.

⁶⁴ Molet, J. (2005). "Entre conservació i modernització..." p. 248.

⁶⁵ Busquets, J. (1992). *Barcelona. Evolución urbanística...* p. 92.

piel".⁶⁶ Els esventraments posteriors del centre urbà per construir els carrers Jaume I (1849-1853) i Princesa (1853) van utilitzar el mateix sistema que aquest projecte inicial.

4.2.2. Carrers Jaume I i Princesa

L'obertura del carrer Princesa respon a una iniciativa de l'Ajuntament durant el trienni liberal (1820-1823) per tal de guanyar espai al centre de la ciutat, trencar la trama orgànica del que era Barcelona i connectar dos punts importants de la ciutat –des de la Ciutadella fins al Raval–. Aquest carrer no és un projecte únic sinó que fou la fase executada després que s'obris el carrer Ferran. Amb els carrers Princesa i Jaume I, s'acabaria aquesta gran obra al centre de la ciutat.

Santiago Luis Dupuy, alcalde progressista de Barcelona entre els anys 1851 i 1852, va ser qui va prendre la decisió d'engegar el projecte del carrer Princesa, amb el suport del Govern. El projecte representava una empresa molt ambiciosa, tot seguint els models que s'estaven plantejant a ciutats capdavanteres en urbanisme a Europa, com París i Viena, però sense anar més enllà dels límits marcats per les muralles.

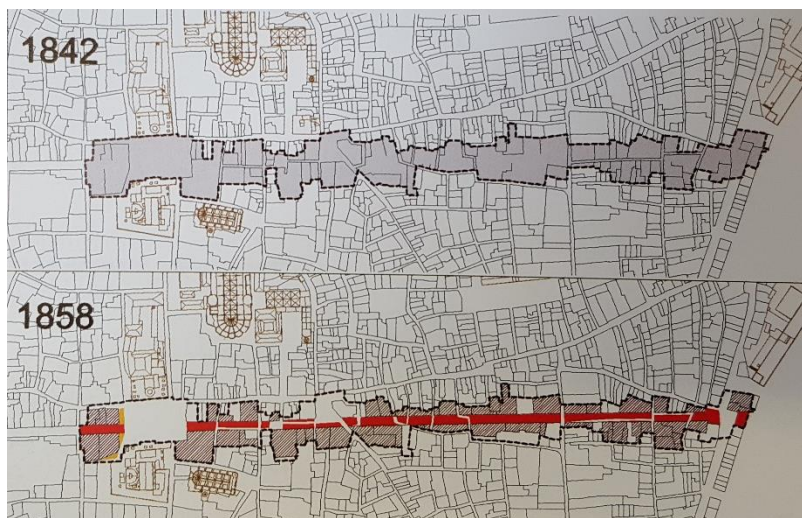
Per poder començar les obres calia expropiar els terrenys pels quals passaria el carrer. La llei que es va seguir en aquest cas va ser la de 1836, que dictaminava que la declaració d'utilitat pública de l'obra només la podia fer l'Estat –per això va ser tan important que Dupuy tingués el suport del Govern–. També calia complir els requisits, marcats per la mateixa llei, de fixació del preu de la indemnització als propietaris afectats i pagar-la abans de la transferència efectiva del domini privat al domini públic.

Tot i haver-hi una llei molt clara, la de 1836, els tràmits van ser lents perquè hi havia el conflicte entre les tres administracions públiques: el consistori, el govern provincial i l'estatal. Per tal de poder alleugerir els passos d'expropiació dels terrenys, Dupuy va haver de negociar un pacte amb el govern provincial. Es va arribar a l'acord que el carrer Princesa no seria una obra nova sinó una continuació dels carrers Ferran i Jaume I. D'aquesta manera es plantejava com un eix central barceloní i s'aconseguia reduir els tràmits burocràtics. Una vegada tancat aquest acord, es va poder començar a negociar l'emprèstit amb les entitats financeres, la venda d'algunes parts del patrimoni i l'expropiació dels terrenys.

El procés d'expropiació es va paraitzar a 1853 per l'elevat cost econòmic i per les eleccions generals d'aquell any. D'ençà d'aquests comicis els moderats catalans es van acostar als progressistes i van repetir l'acció a les eleccions municipals. Aquesta entesa va fer que a mitjan 1854 hi hagués acord econòmic amb els propietaris, tan pel que fa a condicions com a les indemnitzacions, i es pogués acabar tirant endavant l'obra, tal com podem apreciar al mapa que trobem a continuació.

---

⁶⁶ Busquets, J. (1992). *Barcelona. Evolución urbanística...* p. 92.

Figura 8: Esventrament del Carrer Princesa. **Font:** La ciutat vella de Barcelona. Un passat amb futur, p. 106.

4.2.3. Pla de Palau

El pla de la Palau és la zona compresa actualment entre el Parc de la Ciutadella –aleshores fortalesa de la Ciutadella– i el Port Vell de Barcelona. Històricament havia estat un punt clau en el comerç que es desenvolupava a la ciutat, principalment perquè era l'entrada de les mercaderies que arribaven per mar. Per aquest motiu hi trobem edificis tan rellevants i peculiars com la Llotja de Mar o el Consolat de Mar.

El pla de Palau canvia la seva urbanització a 1825, tot seguint un projecte de 1818. L'entorn està destinat a ser una zona de negocis, mantenint la importància de la duana i la llotja. A 1834 s'enderroquen els baluards més propers a la llotja i l'espai alliberat s'aprofita per construir-hi un passeig enlairat.⁶⁷ D'aquesta manera s'aconsegueixen alguns espais lliures d'edificis destinats a passeigs, com en aquest cas, però també a parcs i jardins –pel que fa a la zona entre la Ciutadella i el portal del Mar–.

També trobem altres edificacions aixecades en el mateix període com són els coneguts pòrtics de Xifré (1836-1840), seguint la línia d'ús comercial i residencial. La instauració de l'Estació de França (1848) a la zona és una prova que reflecteix la importància del sector, tant en l'àmbit comercial com estratègic.⁶⁸

4.2.4. Plaça Reial

La crema de convents de 1835 a Barcelona va alliberar una gran quantitat d'espais que van canviar el seu ús a causa de la llei de Mendizábal (1837). Un dels exemples més clars i

⁶⁷ Busquets, J. (1992). *Barcelona. Evolución urbanística...* p. 91.

⁶⁸ Busquets, J. (1992). *Barcelona. Evolución urbanística...* p. 91.

coneguts és el de l'antic convent dels caputxins al costat de la Rambla, que serà aprofitat per assentar-hi la Plaça Reial.

L'arquitecte Daniel Molina es fa càrrec a 1848 d'aquest projecte, amb la intenció d'implantar-hi una composició partint de la homogeneïtat de les obertures que donen a la plaça. Els edificis que hi donaven estaven destinats a un ús residencial.⁶⁹

4.2.5. Passeig de Gràcia

El passeig es planteja a principis de segle XIX quan encara hi ha la prohibició a Barcelona de construir fora les muralles. Aquest enllaçava el Portal de l'Àngel amb la Vila de Gràcia, assentant les bases d'un important eix pel futur desenvolupament de l'Eixample. Tal com afirma Joan Busquets, les obres del passeig comencen a 1824 i d'ençà d'aquesta data seria un espai d'oci i evasió de la ciutat. Tot i això, la seva situació central i privilegiada, més enllà de la seva connexió amb Gràcia, van fer-lo un itinerari clau en les comunicacions de la capital catalana.⁷⁰

Segons el mateix Busquets, la importància d'aquesta via no només rau en la comunicació, connexió ni tan sols en el simple passeig. Per explicar i comprendre la importància del passeig, cal fer referència a les activitats que s'anaren acostant als seus límits. Una de les més importants van ser els jardins.

Els jardins del Tívoli es van situar, a partir de 1849, al costat del Passeig de Gràcia oferint espai d'oci enmig de vegetació. Per altra banda, a partir de 1853, trobem els Camps Elisis. Aquests estaven emplaçats enmig dels actuals carrers Aragó i Rosselló i introdueixen el concepte d'instal·lacions recreatives prop del nucli urbà. Hi ha altres exemples, no menys importants, com són el Jardí d'Euterpe –destinat a les manifestacions corals dirigides per Anselm Clavé- i el Prat Català –obert a 1877 i destinat a les carreres de cavalls on ara trobem la Ronda de Sant Pere-.

4.2.6. Via Laietana

El projecte d'esventrament al cor de Barcelona per assentar-hi l'actual Via Laietana s'estableix a 1859, tot i que s'efectua cinc dècades després. Joan Ganau destaca al seu article *La recreació del passat* (2005) que l'obertura de Via Laietana s'engloba dins el procés de creació del Barri Gòtic. La nova avinguda representa un esventrament a l'estil parisenc per encerclar i realçar la magnitud de la nova façana neogòtica de la catedral que s'estava enllestit a càrrec de l'arquitecte Oriol Mestres, finançada per Manuel Girona.

L'obra era de gran magnitud, tant pel que fa a la grandària com al pressupost que es necessitava. Per aquests motius l'obra es va anar retardant i no es va començar fins a 1908. Ganau apunta altres causes pel retard en l'execució de les obres, com per exemple la

---

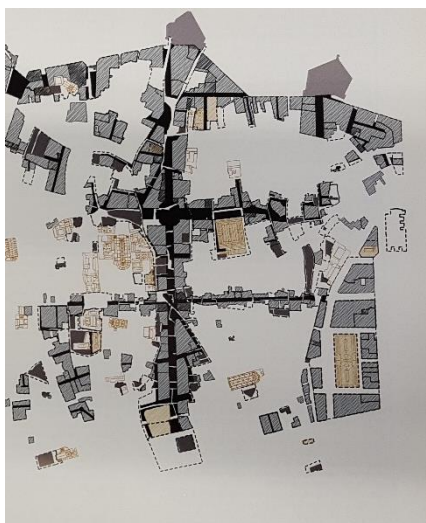
⁶⁹ Busquets, J. (1992). *Barcelona. Evolución urbanística...* p. 94.

⁷⁰ Busquets, J. (1992). *Barcelona. Evolución urbanística...* p. 96.

incapacitat de la burgesia barcelonina per fer front a l'elevat pressupost sense el suport de l'Estat, cosa que no succeïa en altres obres de gran magnitud que s'estaven desenvolupant en aquell moment a Europa –com era el cas de les reformes de París i Viena–.⁷¹ Cal remarcar que, més enllà de l'elevat pressupost, era una obra molt complicada, ja que darrere dels edificis aparentment envellits anaven sorgint restes medievals i l'obra s'anava paralitzant per avaluar les troballes.⁷²

Figura 9: Esventrament de Via Laietana. **Font:** La ciutat vella de Barcelona. Un passat amb futur, p. 109.

El moviment conservacionista que s'havia anat gestant a Barcelona va fer que el projecte de Via Laietana no fos ben vist als seus ulls, cosa que encara li va afegir més problemes. Per atenuar les queixes conservacionistes, l'Ajuntament va preveure alguns actes per tal de conservar el passat d'aquella zona que acabaria sepultada per l'actual Via Laietana. Una de les accions que es van emprendre des del consistori va ser el concurs d'imatge gràfica, per captar i fer memòria d'unes edificacions i trames que ja no existeixen.⁷³ També es van traslladar als museus les troballes arqueològiques més rellevants. Però en alguns casos no n'hi havia prou amb conservar troballes concretes –que s'anaven apilant als magatzems municipals– sinó que hi havia troballes importantíssimes, com per exemple cases gremials medievals, que havien conservat intacta la seva estructura.⁷⁴

Com veiem a la figura 9, es va desfer totalment la trama orgànica de la zona per implantar-hi la nova avinguda. No s'implanta únicament Via Laietana, sinó que al seu voltant sorgeixen tot un conjunt de carrers per connectar millor la trama medieval amb la nova gran avinguda (fig. 10). A la il·lustració és fàcilment identificable tota l'obra que es va fer als barris de Sant Pere i la Ribera per tal de connectar, com dèiem, la trama antiga amb la nova –tant pel que fa Via Laietana com pel futur Eixample–.

Figura 10: Superposició de les transformacions a Ciutat Vella. **Font:** La ciutat vella de Barcelona. Un passat amb futur, p. 111.

⁷¹ Ganau, J. (2005). “La recreació del passat: el Barri Gòtic de Barcelona, 1880-1950”. *Barcelona Quaderns d'Història*, 8, 257-272, p. 262.

⁷² Ganau, J. (2005). “La recreació del passat...” p. 263.

⁷³ Veure Torrella, R. (2001). “La fotografia al concurs artístic de la vella Barcelona”. Dins Bohigas, O (et. al.), *La construcció de la gran Barcelona: obertura de Via Laietana 1908-1958* (1a ed., p.128-147). Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

⁷⁴ Ganau, J. (2005). “La recreació del passat...” p. 263.

5. BARCELONA COM A PLAÇA FORTA

5.1 Controvèrsia entorn les muralles

Com veurem a continuació, el procés d'enderrocament de les muralles que envoltaven Barcelona va ser llarg i difícil. Les reclamacions d'una ciutat que feia anys que aspirava a eixamplar-se eren successives i s'allargaren tota la dècada dels 40 del segle XIX fins a l'any 1854. Aquest any l'enderrocament va ser un fet, però com veurem, el procés que el va precedir no va ser gens senzill.

Ja s'ha citat en aquest mateix treball alguns exemples⁷⁵ de persones que creien convenient enderrocar les muralles des de 1841. Un cas molt conegut, i ja anomenat, fou el del metge higienista Pedro Felipe Monlau, però no va ser l'únic. L'odi que produïen els murs es va traduir a 1841 en les bullangues. La Junta de Derribo va enderrocar el 26 d'octubre d'aquest any, part de les muralles que limitaven amb la Ciutadella.⁷⁶ Com a resposta, “*el 3 de diciembre de 1842 el general Espartero bombardeó Barcelona desde las baterías de Montjuïc para aplastar la revuelta, mandando luego el general Van-Halen reconstruir las fortificaciones con una contribución extra de 12 millones de reales recaída sobre los barceloneses*”.⁷⁷

La lluita de la societat barcelonina per enderrocar les muralles no va acabar aquí, sinó que continuà el 1843 amb la Revolta de la Jamància contra el govern de Joaquín María López. Prim y Milans del Bosch condueixen la situació tot intervenint militarment sobre Barcelona, bombardejant-la des de Montjuïc i la Ciutadella i ordenant reconstruir les muralles altra vegada.⁷⁸

Aquestes expressions d'oposició envers les muralles van suscitar els primers moviments des del consistori per reclamar a nivell municipal l'enderrocament. Encara que aquest trigués fins a 10 anys a produir-se, ja va començar a haver-hi debat entre les postures oposades entorn aquest tema. Per una banda, el capità general Ramón de Meer aconseguí el control de la plaça de Barcelona a 1844 sota la condició d'estat d'excepció. El capità general compartia l'opinió del govern moderat de González Bravo en contra la demolició de les muralles. Per altra banda la societat civil i l'ajuntament pressionaven al govern central a favor de l'enderrocament.⁷⁹

És a partir d'aquest moment quan sorgeixen els primers debats sobre la qüestió financera dels enderrocaments: qui havia de finançar aquesta costosa obra? Aquest debat obra una disputa

---

⁷⁵ Veure apartat 2.2. del present treball.

⁷⁶ García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 169.

⁷⁷ García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 169.

⁷⁸ Veure Santa-Maria, G. (2005). *Barcelona 1843. Progressisme versus muralles* (1a ed.). Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i Ajuntament de Barcelona.

⁷⁹ García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 170.

entre els poders civil i militar, tant pel fet financer com per acordar qui es queda amb els terrenys de les muralles un cop aquestes s'enderroquin.

El mes culminant de les reclamacions d'eixamplament va ser el maig de 1853. L'Ajuntament de Barcelona amb l'alcalde José Bertran y Ros al capdavant, va prendre la decisió d'iniciar oficialment un projecte d'eixamplament limitat pels dos rius (Llobregat i Besós).⁸⁰ Cal comprendre que aquest no era un tràmit fàcil, ja que qui havia de decidir finalment la sort de les muralles barcelonines, i espanyoles per extensió, era el Ministeri de la Guerra.

La petició de l'ajuntament va tenir el suport dels diputats catalans, encapçalats per Pascual Madoz, però topà amb una forta oposició dels militars. Aquests fonamentaven la seva oposició amb afirmacions com:

“Que esos centros inmensos de población acumulada son en lo político origen de fuerzas revoltosas tan fáciles de extraviar como difíciles de someter en lo moral, manantial perenne de vicio y relajación; y en lo económico, depósitos de industria que viven y se fomentan a costa de la abyección de grandes territorios”.⁸¹

Finalment, a 1854 per la força de moviments revolucionaris, les muralles barcelonines veuen el principi de la seva fi. Per comprendre bé el procés d'enderrocament de les muralles, cal apuntar dos fets molt importants que van desencadenar la situació i que podríem considerar com a pilars cabdals: per una banda les muralles cauen a causa de la força de la Revolució del juny de 1854 i per altra banda trobem l'inici del Bienni Progressista i l'arribada de Pascual Madoz a Barcelona en condició de governador.

Les muralles havien quedat totalment desacreditades a causa de les noves tècniques de combat i l'abast de les noves armes que ja es disposaven a mitjan segle XIX. Alguns exemples d'aquests avenços militars els trobem als setges de París durant la guerra franco-prussiana de 1870-1871 o durant la Primera Guerra Mundial al cap de mig segle. En aquest darrer conflicte, les armes havien evolucionat tant que París va ser bombardejada des de 100 km de distància.⁸²

5.2 L'enderrocament de les muralles

Anteriorment hem vist que dos dels pilars principals que portaren a l'enderrocament de les muralles van ser Madoz i la Revolució de 1854. Així doncs, en aquest capítol ens centrarem a detallar-ne els fets d'ambdós protagonistes.

Per una banda, l'any 1854 hi havia un profund malestar dins la classe obrera barcelonina a causa de l'atur. Aquest, segons creien els obrers, era produït per les noves màquines implantades a les indústries: les selfactines. Els obrers que es van declarar en vaga per aquest

---

⁸⁰ García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 170.

⁸¹ García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 174.

⁸² Pinol, J.L. (2011). *Historia de la Europa Urbana...* p. 21.

fet, formaren una Junta Revolucionària que va decretar que s'obrissin forats a les muralles. Des de la Junta creien que si començaven a esbotzar certes portes de la ciutat i zones de la muralla, aviat arribaria l'ordre d'enderrocar-la per complet. Encara que semblava que vaga obrera i enderrocament no tenen relació, certament existia, ja que des de la Junta es pressionava a favor de l'enderrocament per poder donar treball a tots aquells obrers en situació d'atur.⁸³

D'aquesta manera la qüestió de les muralles va passar a ser de gran importància fins i tot al si del govern. Ho podem veure en escrits com els de Manuel de la Concha, liberal que es va fer càrrec del Govern Militar de Catalunya l'agost de 1854, dirigia al Ministre de la Guerra O'Donnell:⁸⁴

“A mi llegada a esta Capital hallé que la cuestión del derribo de las murallas era el asunto que acaparaba la atención general sin discusión de clases, categorías ni opiniones, habiendo un clamor general para que instantáneamente se llevase a cabo. [...] En este estado se presentó en la Capitanía la cuestión del trabajo paralizado por la suspensión de las fábricas y por el abandono de los habitantes de posibles de la población, que dejaba a la clase pobre en el mayor abandono, y ante esta situación, y ante el clamor general que me cercaba para que acudiese a esa urgente necesidad, no vacilé un momento en dictar la medida de que se procediese a principiar la demolición, reduciéndola a algunos boquetes en las avenidas principales, empezando por el glacis y las obras exteriores, lo que se está verificando bajo la dirección del Cuerpo de Ingenieros, con especial cuidado de conservar los materiales para utilizarlos oportunamente. Las circunstancias especiales que me han rodeado, la necesidad de atender a los asuntos del más alto interés de que tengo dado conocimiento a V. E., han hecho que no haya dado antes conocimiento el verificarlo; confío que V. E., conociendo mi crítica situación, inclinará el ánimo del Gobierno a que esta medida sea aprobada”.⁸⁵

D'aquesta manera, un cop iniciat l'enderrocament de certes zones de la muralla, la qüestió principal ja no estava en el procés mateix d'abolició de les muralles sinó que la rellevància passava a tot l'espai de servitud.

Al llibre *La presencia militar en las ciudades* de Rafael Mas (2003), trobem una bona definició del que era la servitud en termes militars:

“Servidumbre también se llama, por semejanza, en las plazas fuertes el derecho militar sobre ciertas construcciones, que deben ser demolidas en caso de sitio, y en

---

⁸³ Benet, J., Martí, C. (1976). *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el Bienni progressista (1854-1856)* (1a ed. p. 465). Barcelona: Curial.

⁸⁴ García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 177.

⁸⁵ Archivo General Militar de Segovia 3a/3a/ 138; §B-5/54; citat a García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 177.

general sobre el terreno que debe quedar raso en una zona táctica o polémica alrededor de las fortificaciones”.⁸⁶

També sorgí el debat sobre el cost de les obres de demolició de les muralles. El Ministeri de la Guerra, encapçalat per O'Donnell, opinava que “*los terrenos de las fortificaciones se pondrán a la venta como propiedad patrimonial del Estado, al objeto de pagar con su producto los costes del derribo*”.⁸⁷

Un fet important que possibilitar el creixement de la ciutat va ser l'aixecament de l'estat de setge a Catalunya el 14 d'agost de 1854. Aquesta condició era vigent des de les protestes de 1844 a Barcelona. L'abolició d'aquesta condició feia que passés a ser el governador civil, en aquell moment Madoz, qui havia de decidir la sort de les obres que s'estaven desenvolupant.

A partir del mes d'agost de 1844, 7.000 persones treballaven en l'enderrocament de les muralles, “*a 6 reales de jornal (¡el mismo que 10 años antes!)*”.⁸⁸ Aquesta ocupació va donar sortida a molts obrers en situació d'atur en un moment d'epidèmia de còlera. Tot i aquesta solució temporal pel conflicte obrer, l'Ajuntament de Barcelona no tenia suficients recursos per finançar tota l'obra i reclamà a la reina Isabel II el finançament de l'obra. En paraules de Francisco Javier Paredes, “*pedían que el Estado cubriera los gestos realizados por el Ayuntamiento y los que se efectuaran en un futuro, si el primero iba a ser quien ostentase la propiedad de los terrenos*”.⁸⁹

Madoz –abans de deixar el càrrec de governador civil- proposa que la ciutat es pugui endeutar amb petites aportacions de capital d'inversors diversos. La compensació de les inversions es retornaria en forma d'augment del valor del sòl, creant un inici d'especulació a tots els terrenys de fora les muralles. Madoz aconsegueix l'autorització de l'emprèstit de la mà del Ministre d'Hisenda:

“En su virtud [...], S. M. con Ministros se ha servido autorizar a V. E [al mismo gobernador civil]:

1º para levantar el citado empréstito por la cantidad mayor posible al interés más beneficioso que pueda obtener hipotecando a su reintegro como garantía los terrenos que resulten de la demolición de las murallas y sus glacis en la parte indispensable a cubrir la cuantía del préstamo.

2º para destinar de su importe la suma de tres a cuatro millones de reales a reintegrar en virtud de cuenta justificada las cantidades invertidas por el Ayuntamiento en la expresada demolición, prescindiendo, por justa deferencia a aquella corporación que

---

⁸⁶ Mas, R. (2003). *La presencia militar en las ciudades. Orígenes y desarrollo del espacio urbano militar en España* (1a ed., p. 145). Madrid: Catarata.

⁸⁷ García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 180.

⁸⁸ García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 181.

⁸⁹ Paredes, F. J. (1982). *Pascual Madoz: 1805-1870. Libertad y progreso en la monarquía isabelina* (1a ed., p. 248). Pamplona: Universitat de Navarra.

tantos servicios ha prestado al orden, a la libertad y a la humanidad, de la manera y de la clase de operarios con que ha tenido necesidad de ejecutar dicha operación.

3º para continuar ésta en adelante en la forma que V. E. estime más conveniente y económica; aplicando el resto de la cantidad fijada anteriormente a satisfacer los gastos que ocasione por cuenta del Estado, puesto que las murallas y los terrenos que de su derribo resulten son propiedad de la nación, a pesar de cualquiera opinión que acerca de este punto se quisiese indicar en contrario [en referencia evidente a las reivindicaciones municipales sobre la propiedad de los terrenos]”.⁹⁰

Mitjançant aquest moviment, Pascual Madoz s'atribuïa el fet d'haver solucionat la crisi obrera donant feina a gran part dels que estaven en atur; havia desencallat el projecte d'enderrocament i havia afavorit les arques públiques de l'ajuntament mitjançant la possibilitat d'endeutar-se.

Cirilo Franquet és el successor de Madoz com a governador civil de Barcelona i qui encarrega “comisionar a Cerdà para hacer el plano de los alrededores de Barcelona”.⁹¹ Aquest fet és absolutament transcendent en la història de Barcelona, ja que marcarà l'arribada i implantació d'unes idees concretes que faran de la ciutat una icona de l'urbanisme.

A partir d'aquest moment l'Ajuntament de Barcelona considera primordial l'aixecament del plànol topogràfic de Barcelona i la projecció dels carrers del nou Eixample encarregat a Cerdà. Per aquest motiu es fa una crida a tots aquells inversors capitalistes a invertir en aquest gran projecte.⁹² En paraules del govern provincial de Barcelona:

“Llegada es la hora de acudir al patrimonio de los señores capitalistas propietarios, fabricantes y demás clases que fueron invitados a nombre de mi digno antecesor para el empréstito de 20.000.000 de reales bajo la garantía de los solares de las murallas declarados propiedad del Estado, a fin de levantar en esta capital el crédito del Gobierno, el de ese Ayuntamiento y Junta de carreteras que hasta aquí han consagrado todos sus fondos sin vejamen alguno del vecindario para salir de la angustiosa crisis por qué ha pasado esta capital. Felizmente han terminado las calamidades, reina el orden y la confianza renace; el movimiento comercial y fabril ha restituido ya la vida a esta hermosa ciudad; las elecciones verificadas han probado la sensatez y cordura de los partidos legales y las Cortes abiertas acaban de disipar toda duda de que no sea cumplida la voluntad nacional. No hay ya temores; haya sólo esperanza; abreviemos su realización con nuestros esfuerzos y veamos luego, donde antes se levantaban esos

---

⁹⁰ AGMS, 3a/3a/138; §B-10/54: citat a García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 184.

⁹¹ Cerdà, I. (1855 i editat a 1991). “MAE... p. 6-8.

⁹² García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 192.

lúgubres muros, improvisarse caseríos y nuevas moradas de anchurosa y cómoda expansión”.⁹³

Diversos autors apunten les dificultats que va tenir el projecte d'enderrocament per trobar finançament des de les aportacions de propietaris capitalistes barcelonins. La raó d'aquesta dificultat es basava en les disputes que hi havia entre les diverses administracions i ministeris.

Podríem citar fins a tres fronts oberts que dificultaven la inversió per la inseguretats que produïen als inversors. En primer lloc hi ha la disputa entre el Ministeri de Guerra i el govern civil (també l'Ajuntament de Barcelona) pel futur de les muralles: Barcelona havia de deixar de ser una plaça forta o s'havia de reconstruir un nou perímetre de muralles però més ampli que el que hi havia fins a 1854? Els militars defensaven l'opció de reconstruir les muralles, mentre que l'ajuntament i el govern civil reclamaven l'aixecament de la condició de plaça forta, però aquesta petició no es va fer realitat fins al 9 de desembre de 1858.⁹⁴

En segon lloc, continuava la disputa pel finançament de les demolicions. La proposta era que havia de fer-se càrrec de les obres qui es quedés amb els terrenys alliberats i amb la pedra de les muralles. Si aquest material se'l quedés l'ajuntament per fer i millorar carrers i places tot augmentant el capital social fix de Barcelona, havia de ser aquesta institució que financés l'obra. Però el Ministeri de Guerra també estava interessat en aquest material per construir unes suposades noves muralles més lluny de la ciutat.⁹⁵

Finalment existia el debat de la titularitat del sòl. Aquest fou un problema que, segons García-Bellido i Mangiagalli, “*cuestión que resolvieron los tribunales en cada caso*”⁹⁶, ja que hi havia tres parts implicades (Estat, municipi i antics propietaris). I com a colofó, qui s'aprofitaria de les plusvàlues de la capacitat edificativa d'un solar? Aquest tema portà molta cua, ja que sense un plànol topogràfic de la ciutat i del seu futur eixamplament, era realment difícil preveure quin futur li esperava a cada espai i, per tant, quina seria la seva plusvàlua.

Per sortir de l'atzucac, Madoz va realitzar un viatge d'una setmana a Madrid per reunir-se amb el govern, qui li va donar el consentiment per tal de portar a la pràctica la proposta plantejada a Madrid.⁹⁷ Aquesta proposta era la següent:

“El paso clave está en que el dinero invertido en esta operación, más sus intereses y premios, van a quedar asegurados [...] Esta inversión del ahorro era el capital de las cédulas al portador que, en el momento en que se pudiera hacer la subasta para la enajenación de los terrenos desamortizados de las murallas, serían papel moneda canjeable por su valor nominal para pagar con él los solares edificables del glacis y

---

⁹³ Gobierno provincial de Barcelona (23 de noviembre de 1854). *Diario de Barcelona*, p. 8250.

⁹⁴ García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 197.

⁹⁵ García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 197.

⁹⁶ García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 198.

⁹⁷ Paredes, F. J. (1982). *Pascual Madoz: 1805-1870. Libertad y progreso...* p. 249.

fosos, capital que, entre tanto, habrá reportado intereses seguros al 6% anual a los prestamistas”.⁹⁸

A partir d'aquest moment, el valor i la importància dels solars a l'espera de ser urbanitzats i edificats va augmentar. Passaven a ser el pilar fonamental sobre el qual se sustentava tot el projecte de Barcelona.

Així doncs, el plànol topogràfic de Barcelona i la nova organització de la ciutat eren vitals, ja que només restava conèixer quins terrenys podrien obtenir els capitalistes inversors que havien aportat diners pel desmantellament de les muralles i neteja de les infraestructures defensives. Com que el plànol topogràfic del pla barceloní i el mapa de les alineacions de carrers no van arribar fins a finals de la dècada de 1850, hi ha autors com García-Bellido i Mangiagalli que parlen d'un “*cheque en blanco*”⁹⁹ per referir-se al que podrien extreure els capitalistes en forma de terrenys edificables revaloritzats. Per resumir-ho, els inversors havien avançat la inversió en terrenys que hi havia sota les muralles; una compra de solars que mentre no es pogués completar, el capital quedava assegurat a un determinat interès.

No hi ha cap font científica verídica que hagi pogut determinar si les inversions capitalistes mitjançant aquesta operació narrada van poder cobrir la totalitat dels 20 milions de l'emprestit per fer front a l'enderrocament de les muralles. El que sí que resta assegurat per diverses fonts és que fou l'Ajuntament de Barcelona, mitjançant les maniobres polítiques de Madoz, qui va efectuar i planejar l'enderrocament de les muralles de la ciutat.¹⁰⁰ Tot i això, veiem com aquesta decisió és criticada per alguns dels autors més citats en aquest capítol com García-Bellido i Mangiagalli, que opinen el següent:

“No se entiende muy bien por qué tuvieron que dejar que se metiera el Ayuntamiento en la operación de demolición y venta de los terrenos, cosa que pudo haber dirigido y gestionado el propio Ejército con su plantilla de ingenieros mucho mejor que el renovado y ‘revolucionario’ Ayuntamiento”.¹⁰¹

Ja per tancar aquest apartat i a tall de resum, hem vist com finalment les reclamacions d'enderrocament de les muralles aconseguen el seu objectiu. Molts van ser els actors que van fer possible aquest fet, però sens dubte, la pressió ciutadana de la societat barcelonina va ser un dels més rellevants. Sense el seu afany de créixer les muralles haurien tardat més a caure. Però el cert és que no van enderrocar-se totes les muralles al mateix moment, com tampoc tota la infraestructura militar defensiva associada a elles.

Cal no oblidar que hi havia temes pendents referents a les infraestructures militars, com per exemple la Ciutadella i el castell de Montjuic. Fins a 1869 el govern espanyol no cedeix la

---

⁹⁸ García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 202.

⁹⁹ García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 202.

¹⁰⁰ Paredes, F. J. (1982). *Pascual Madoz: 1805-1870. Libertad y progreso...* p. 250.; García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 202.

¹⁰¹ García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo...” p. 202.

Ciudadella a través d'una llei especial, però pel castell de Montjuic la controvèrsia es va allargar durant tot el segle XX i fins al 2008.¹⁰²

La Ciudadella, una infraestructura que havia esdevingut molt traumàtica pels habitants de la ciutat tant per la seva implantació com per la seva funció, va ser cedida a la ciutat a finals de 1869. Citant l'article concret, els terrenys de la Ciudadella eren cedits a l'ajuntament "*para ensanche de la vía pública y con destino a parques y jardines que sirvan de recreo y esparcimiento al vecindario*".¹⁰³

Havent vist tot el procés des que Barcelona era una ciutat envoltada per muralles fins que aquestes van enderrocar-se i al cap d'un temps es va aixecar la condició de plaça de guerra per la ciutat, és evident que no fou un procés fàcil de gestionar. Els interessos de molta gent de la societat barcelonina entraren a condicionar la forma de Barcelona. Una vegada superat l'impediment físic que representaven les muralles per créixer, Barcelona es va llançar a decidir quin seria el seu model de creixement. Com veurem a continuació, tampoc fou un debat fàcil, ja que els models possibles eren diversos. Calia decidir l'adient per a la societat barcelonina del moment i acabar de superar els darrers esculls per fundar el que seria la Barcelona contemporània.

6. PLA D'EIXAMPLE I PLA CERDÀ

6.1 Plànol topogràfic i Pla d'Eixample

Evidentment, una de les persones que deixà petjada en l'urbanisme de la ciutat de la Barcelona fou Ildefons Cerdà. Aquest enginyer, que ha passat a formar part de la història contemporània de la ciutat i de Catalunya per la seva idea urbanística i social, va ser l'encarregat de desenvolupar el projecte d'eixample per a Barcelona. Com veurem, però, no va ser un recorregut gens fàcil, sinó que tingué grans entrebancs.

Tal com llegim al llibre *Barcelona* de Joan Busquets (1992), Cerdà portava des de 1849 treballant en la idea urbanitzadora i des de 1854 creant el plànol topogràfic de Barcelona i rodalies. Reforçat per la conjuntura política del moment –recordem que entre 1854 i 1856 s'instaurà el Bienni Progressista-, Cerdà va poder donar a conèixer més fàcilment les seves idees urbanístiques per Barcelona, tant a la ciutat catalana com a Madrid. Juntament amb l'encàrrec del plànol topogràfic que se li va fer des del govern civil de Barcelona, Cerdà va entregar un primer projecte d'eixample a 1855.¹⁰⁴

Com veiem a la imatge inferior, Cerdà va aixecar un detallat plànol topogràfic de pla de Barcelona. Hi observem, d'una banda, la ciutat emmurallada –amb les reformes plantejades

---

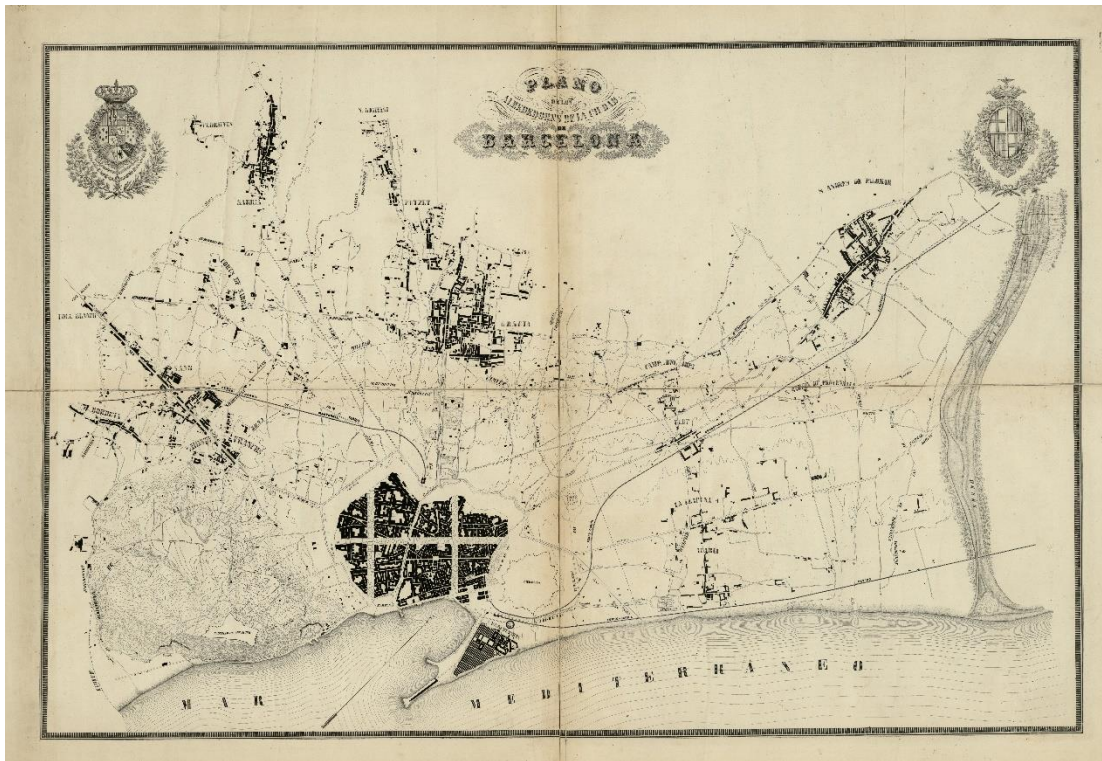
¹⁰² Mas, R. (2003). *La presencia militar...* p. 150.

¹⁰³ Article 1r del decret de 18 de desembre de 1869. Extret de Mas, R. (2003). *La presencia militar...* p. 173.

¹⁰⁴ Busquets, J. (1992). *Barcelona. Evolución urbanística...* p. 101.

per Cerdà que ja hem vist en capítols anteriors- i les infraestructures militars com muralles, la Ciutadella i el castell de Montjuïc. També observem tots els barris que havien crescut fora les muralles –Gràcia, Sant Andreu Palomar, Sans, Pedralbes, Sarrià, etc.- i les vies de tren que comunicaven la ciutat emmurallada amb l'exterior. Entre les muralles i les primeres edificacions exteriors podem veure un gran espai que serà el que s'aprofitarà per construir el futur eixample. Aquesta era la zona de servitud establerta pel cos de militars, corresponent a 1.500 vares (1.253 m).

És important fixar-nos també en les primeres propostes que realitzà Cerdà pel pla de Barcelona fins i tot abans de publicar el seu Pla d'Eixample a 1859. La que coneixem millor és la rambla col·lectora per tal de canalitzar l'aigua de pluja que baixa dels vessants de les muntanyes al nord-oest de Barcelona cap al pla. Aquesta proposta es conserva en l'aprovació del pla d'eixample definitiu de 1859.¹⁰⁵

Figura 11: Plànol topogràfic de Barcelona i rodalies. Font: ICGC.

Amb el canvi de conjuntura política en l'àmbit estatal, l'alcalde de Barcelona passà a ser Josep Santa-Maria i Gelbert. Santa-Maria és una figura imprescindible per comprendre el desenllaç de l'eixample de Barcelona que tot seguit veurem.

¹⁰⁵ Tarragó, S. (1994). "L'evolució de l'intervies de Cerdà. Tres propostes (1855,1859 i 1863) per a la fundació d'una nova ciutat industrial". Dins F. Magrinyà i S. Tarragó (directors), *Cerdà: Urbs i Territori* (1a ed., p. 69). Barcelona: Electa.

Encara que el govern municipal que hi havia hagut durant el Bienni Progressista acceptés un eixample il·limitat, el cert és que a 1858 quan Santa-Maria assoleix l'alcaldia, Barcelona encara és considerada com a plaça forta. Això suposava que es podia eixamplar, perquè ja havia obtingut el permís per créixer, però sempre supeditada a les necessitats militars –ja fos dins una muralla que es construiria més lluny o en circumstàncies edificatives especials-.¹⁰⁶ Així doncs, aquesta circumstància frenava les expectatives de creixement il·limitat de Barcelona.

Per aquest motiu, una de les primeres reclamacions del govern de Santa-Maria fou la petició d'abolició del caràcter de plaça de guerra per Barcelona. El govern de Leopoldo O'Donell va acceptar la petició i a través de la Reial Ordre del 9 de desembre de 1858, Barcelona deixava de ser considerada com a plaça forta.

Aconseguit aquest punt tan transcendent, l'Ajuntament passà a reclamar altres qüestions a Madrid. En primer lloc, Santa-Maria opinava que la llei d'expropiació forçosa vigent des de 1836 era massa beneficiosa pels interessos privats i que s'havia de modificar per no afectar tant a les arques públiques. Des del consistori es defensava que no es podrien tirar endavant ni les reformes urbanes ni el Pla d'Eixample si s'havia d'expropiar mitjançant aquesta llei que tant perjudicava als interessos públics pels alts valors a pagar.¹⁰⁷ En paraules de Glòria Santa-Maria, “*La filosofia de la proposta del consistori [...] era que l'eixample i la reforma fossin sufragats pels propietaris de l'exterior de les muralles, que serien els grans beneficiaris en convertir-se els terrenys rústics en edificables*”.¹⁰⁸

Aquest és un punt culminant en el procés de Barcelona per créixer fora les muralles, ja que la ciutat ja no tenia la condició de plaça de guerra, s'havia aixecat el plànol topogràfic de pla de Barcelona –per saber exactament què es podia urbanitzar- i a 1859 es va obrir el gran debat sobre quin havia de ser el pla d'eixample barceloní. Com veurem a continuació, les postures van ser múltiples.

6.2 Debat entorn l'aprovació del Pla d'Eixample

Una vegada superats els entrebancs que condicionaven els límits de Barcelona –concessió d'enderrocament de les muralles a 1854 i abolició de la condició de plaça de guerra a 1858-, la ciutat s'encaminà cap a establir quin seria el seu pla d'eixample. Un pla que hauria de complir les grans i diverses expectatives que s'havien creat entorn el debat de l'eixample il·limitat que estava per venir.

---

¹⁰⁶ Santa-Maria, G. (2010). “El camí municipalista vers la metròpoli. Notícia biogràfica de l'alcalde Josep Santa-Maria (1812-1867)”. Dins Marina López (ed.), *Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853 – 1897* (1a ed., p. 83). Barcelona: Museu d'Història de Barcelona.

¹⁰⁷ Santa-Maria, G. (2010). “El camí municipalista... p. 83.

¹⁰⁸ Santa-Maria, G. (2010). “El camí municipalista... p. 83

Els treballs d'Ildefons Cerdà partien amb un cert avantatge, ja que a 1855, com veurem en profunditat als següents apartats, havia elaborat un magnífic plànol topogràfic dels terrenys de l'antiga servitud que servirien per edificar l'Eixample. Juntament amb l'aixecament d'aquest plànol topogràfic, Cerdà havia presentat l'avantprojecte d'eixample que estava preparant per Barcelona. A més a més, Cerdà era una persona molt ben relacionada a Madrid i amb una contrastada i solvent trajectòria en enginyeria i arquitectura.¹⁰⁹

Com és sabut, el projecte d'eixample de Cerdà va ser designat a 1859 pel Ministeri de Foment com el que es desenvoluparia a Barcelona.¹¹⁰ Enmig d'aquest debat i pocs mesos abans que des de Madrid es prengués aquesta decisió, l'Ajuntament de Barcelona organitzà un concurs per intentar auto-proclamar un projecte definitiu. A continuació veurem que els projectes presentats al concurs van ser diversos, provinents de personalitats ja lligades al debat urbanístic de la capital catalana.

6.2.1 Concurs municipal de projectes d'eixample

A partir del moment que s'expedeix la Reial ordre per abolir la condició de plaça de guerra per Barcelona, els esdeveniments es succeeixen a una gran velocitat, ja que en pocs mesos es passa d'aquesta situació a l'aprovació d'un eixample il·limitat a càrrec de Cerdà tot descartant totes les propostes presentades al concurs municipal organitzat per l'Ajuntament de Barcelona.

D'ençà de l'aprovació d'aquesta Reial ordre, Cerdà va emprendre una tàctica diferent de la que havia seguit els anys anteriors; va passar de buscar suport a l'administració local barcelonina a fer-ho directament a Madrid. Això va donar resultat i, tal com veiem al text de *la gestació de l'eixample de Barcelona* d'Eva Gimeno, “el 2 de febrer de 1859 el director general d'Obres Públiques del Ministeri de Foment, signava una Reial ordre que l'autoritzava [a Cerdà] a realitzar els estudis del projecte de reforma i eixample de Barcelona”.¹¹¹

Aquest esdeveniment va sobtar tant al consistori barceloní que van intentar reconduir la situació tot proposant una Junta que s'hauria d'encarregar de “*redactar les bases per portar a terme l'eixample, establir alternatives a la llei d'expropiació forçosa i contemplar un concurs de projectes*”.¹¹²

Des del mateix mes de febrer de 1859, l'Ajuntament de Barcelona demanà a l'Estat la cessió gratuïta dels terrenys de les muralles enderrocades per edificar-hi vies i edificis de caràcter públic, abans que aquest comencés la venda dels solars.¹¹³ Des del mateix ajuntament, només

---

¹⁰⁹ Gimeno, E. (1994). “La gestació de l'eixample de Barcelona: el concurs municipal de projectes de 1859”. Dins F. Magrinyà i S. Tarragó (directors), *Cerdà: Urbs i Territori* (1a ed., p. 163). Barcelona: Electa.

¹¹⁰ Gimeno, E. (2010). “La gestació de l'eixample... p. 163.

¹¹¹ Gimeno, E. (1994). “La gestació de l'eixample... p. 160.

¹¹² Gimeno, E. (1994). “La gestació de l'eixample... p. 160.

¹¹³ Gimeno, E. (1994). “La gestació de l'eixample... p. 160.

un mes després, es “*debatia, aprovava i publicava les bades redactades per la seva pròpia comissió municipal d'eixample, marginant obertament els treballs redactats el mes anterior per la Junta Consultiva*”.¹¹⁴ Com veiem, des de l'Ajuntament s'intentaven fer passos ràpids –a vegades caient en contradiccions– per tal de poder influir en el que seria el projecte d'eixample per la ciutat.

El 15 d'abril de 1859 l'Ajuntament publica les bases del concurs municipal de projectes i dona de termini per presentar-los fins al 31 de juliol; un temps irrisori per tal quantitat de feina, però altra vegada calia córrer per intentar influir en el projecte d'eixample.

Els projectes presentats finalment al concurs municipal van ser diversos tant en formes com en conceptes. El primer projecte que observem correspon a Antoni Rovira i Trias, qui guanyà el premi com a millor projecte dins el concurs municipal. Els plànols que observem a continuació corresponen a l'enginyer Francesc Soler i Glòria (primer accèssit), al mestre d'obres Josep Fontserè i Mestres (tercer accèssit) i a Miquel Garriga i Roca.¹¹⁵

Figura 12: Plànol del projecte d'Antoni Rovira i Trias. **Font:** MHCB.

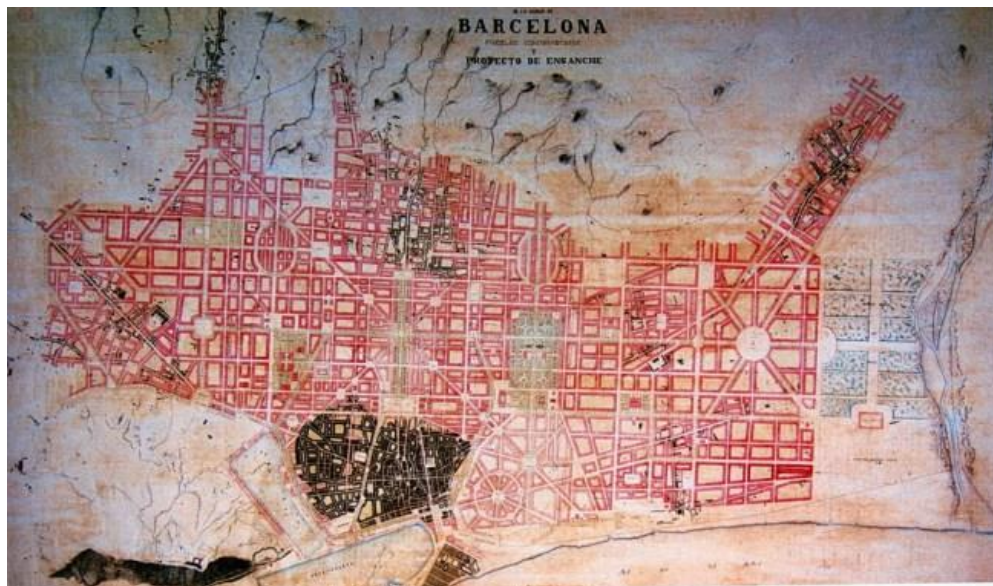
¹¹⁴ Gimeno, E. (1994). “La gestació de l'eixample... p. 160.

¹¹⁵ Gimeno, E. (1994). “La gestació de l'eixample... p. 164.

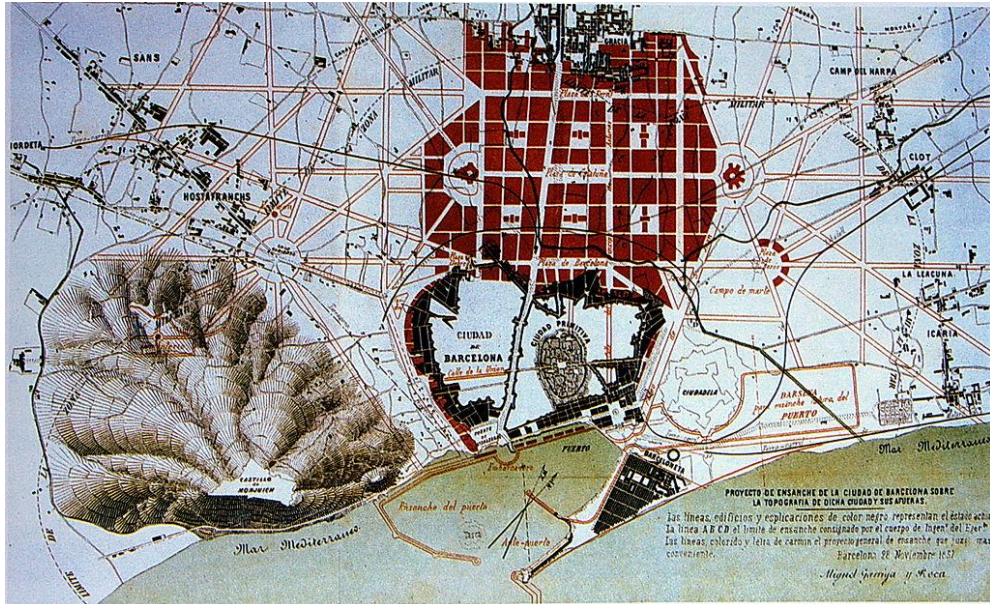

Figura 13: Plànol del projecte de Francesc Soler i Glòria. **Font:** AHCB.

Figura 14: Plànol del projecte de Josep Fontserè i Mestres. **Font:** AHCB.

Figura 15: Plànol del projecte de Miquel Garriga i Roca. Font: AHCB.

Sense entrar massa en detall de cadascun dels projectes que es conserven, destaca que la majoria presenten una organització semi-quadrícula dels carrers. És evident, doncs, que era una forma molt establerta a segle XIX per urbanitzar ordenadament el creixement de les ciutats.

Per altra banda, cal dir que les diferències entre cadascun dels projectes que hem vist són palpables. Rovira i Trias proposà un eixample entorn de Barcelona i sense integrar les viles perifèriques a la capital. La seva forma ens remet a una centralitat de Ciutat Vella coronada per una gran plaça que permet establir un paral·lelisme amb l'actual Plaça de Catalunya.

Soler i Glòria proposà un creixement també ortogonal, però amb unes illes molt més densificades que les que dibuixava el guanyador del concurs. La peculiaritat d'aquest projecte es basa en una entrada del port a la zona de les Drassanes i una expansió urbanística entorn de la muntanya de Montjuïc, envoltant Ciutat Vella i fins a la zona de Poble Nou.

El projecte premiat amb el tercer accèssit, el de Fontserè i Mestres, és un dels més peculiars dels que es conserven. Pel que fa a la dimensió és comparable al pla d'eixample d'Ildefons Cerdà, però pel que fa a l'ordenació urbanística és totalment diferent. El que proposava Fontserè era una urbanització basada en un sentiment romàntic al darrere, amb absència d'un pensament racional que tendís a ordenar la ciutat per fer-la més funcional.¹¹⁶ Com podem comprovar a la imatge 13, la direcció i dimensió dels carrers no responen a cap motiu funcional. En tot cas, i per demostrar fins a quin punt arribaven els ideals romàntics de

¹¹⁶ Moretó, I. (2008). "La irrupció de la ciutat... p. 36.

Fontserè, es poden identificar els escuts de Barcelona i Catalunya a illes situades a banda i banda de la Vila de Gràcia.

Finalment, el darrer projecte del qual podem veure el plànol és el de Miquel Garriga i Roca. A diferència dels altres projectes, la dimensió de l'eixample seria molt reduïda i només comprendria l'espai entre Ciutat Vella i Vila de Gràcia. Dibuixa parcialment les vies exteriors a l'eixample i és destacable que encara conserva en el seu dibuix les infraestructures defensives de la Ciutatella, com el perímetre de Ciutat Vella i el de la Barcelona romana.

6.2.2 Aprovació del Pla Cerdà

Mentre l'Ajuntament de Barcelona organitzava el concurs de projectes per intentar intervenir en la definició del que seria l'eixamplament de la ciutat, Ildefons Cerdà continuava guanyant adeptes perquè el seu projecte fos l'executat en el cas de Barcelona. En paraules d'Eva Gimeno, "*Cerdà havia acabat el projecte d'eixample i durant el mes d'abril [de 1859] ja havia guanyat influents adeptes a Madrid mostrant el treball i despertant elogis d'alguns polítics com Franquet, Madoz, Laureà Figuerola...*".¹¹⁷

Des de Madrid es veia en bon ulls la proposta de Cerdà i per aquest motiu "*el 7 de juny el Ministeri de Foment signava la Reial ordre aprovant el projecte de reforma i eixample d'Ildefons Cerdà*".¹¹⁸ Tot i l'aprovació, el procés no acabava aquí sinó que Eva Gimeno ens apunta al seu article que l'enginyer havia de presentar el pla econòmic i les ordenances de construcció per tal de poder-lo executar.¹¹⁹

Encara que el projecte de Cerdà fos l'aprovat, des de Madrid es va insistir perquè també es projectés el plànol de Cerdà al concurs que havia organitzat el consistori barceloní i que encara estava en termini de presentació de candidatures. Tot plegat originà un gran rebombori, ja que a la ciutat hi havia defensors de tots els projectes i els fulletons donant suport a uns i desprestigiant als altres eren d'allò més comuns.¹²⁰

Tot i que finalment el Ministeri de Foment va decidir excloure els projectes escollits per l'Ajuntament mitjançant el seu concurs, la majoria dels qui l'havien presentat van continuar actius en les seves professions (enginyers, arquitectes, aparelladors, etc.).

"Garriga continuà com arquitecte municipal durant força temps, s'erigí en el veritable motor modificador del pla Cerdà. També Rovira, quan aconseguí la plaça d'arquitecte municipal d'eixample el 1867; Molina, en canvi, abandonà l'Ajuntament i passà a remenar les cireres des del càrrec d'arquitectes provincial entre 1869 i 1867, influint positivament en el desenvolupament del projecte".¹²¹

---

¹¹⁷ Gimeno, E. (1994). "La gestació de l'eixample... p. 161.

¹¹⁸ Gimeno, E. (1994). "La gestació de l'eixample... p. 162.

¹¹⁹ Gimeno, E. (1994). "La gestació de l'eixample... p. 162.

¹²⁰ Gimeno, E. (1994). "La gestació de l'eixample... p. 165.

¹²¹ Gimeno, E. (2010). "La gestació de l'eixample... p. 165.

Com és sabut, el Ministeri de Foment va aprovar per Reial decret el 31 de maig de 1860 el projecte d'Ildefons Cerdà. Com veurem a continuació, el projecte de Cerdà no era tan sols un traçat de carrers o unes simples alineacions; representava molt més que això. El podríem definir com un veritable projecte de futur per Barcelona, tant social com urbanístic. Les darreres dècades del segle XIX a Barcelona estaran marcades pel desenvolupament del pla que estudiarem en profunditat al pròxim capítol.

6.3 Disseny i evolució del Pla Cerdà

El que proposa Cerdà per Barcelona és portar a la pràctica la idea d'un eixample il·limitat. Aquesta concepció de l'urbanisme es basava en un sistema homogeni que pogués anar-se expandint a mesura que la ciutat ho necessités, creant espais iguals al llarg del nou eixamplament barceloní. El nou Eixample proposat estaria format per un sistema tan conegut i alhora controvertit com és el via-intervia.

Les illes proposades per Cerdà tenien 113x113m amb xamfrans de 20 m. Totes elles tindrien un pati central, amb dos laterals construïts i dos lliures. Aquest també ha estat un tema controvertit, ja que la idea inicial de l'enginyer s'ha modificat i els metres construïts per illa han anat creixent d'acord amb la necessitat d'habitatges de la ciutat. Dels dos laterals construïts, tal com plantejava d'inici Cerdà, es va passar a tots els laterals edificats, amb més pisos i fins i tot cobrint els patis interiors per usos privats i perdent la seva vital funció.¹²²

Més concretament i amb les dades a la mà, Cerdà proposava inicialment una superfície màxima construïda del 50% a cada illa, amb 13.520 m² (sense soterranis) per illa amb un volum total de 54.354 m³ (sense soterranis). Aquestes proporcions, per falta d'espai a causa de la població creixent a la ciutat durant el segle XIX i XX –però també per finalitats especulatives- es van alterar amb diverses ordenances arribant al màxim a 1947 amb Josep Maria Albert i Despujol com a alcalde: ocupació del 73% de l'illa, 101.497 m² de superfície edificada (sense soterranis) i amb un volum total de 271.213 m³ (sense soterranis). Per fer-nos una idea d'aquest dràstic augment, la superfície edificada s'ha arribat a multiplicar per 7,5 des del seu plantejament i el volum edificat per 4,99.¹²³

A priori es podria arribar a pensar que el tema de l'intervies és secundari, ja que el realment important a mitjan segle XIX a Barcelona era la necessitat d'habitatge. Però tal com ens recorda de forma excelsa Salvador Tarragó al seu article *L'evolució de l'intervies de Cerdà: "Com de la recerca de la casa i de la nova ciutat industrial i del desplegament i la integració dels cinc mitjans de locomoció (la pedestre, la d'arrossegament, l'equestre, la de carro i la ferroviària), concebé una nova ciutat que evolucionà progressivament [...]"*.¹²⁴

---

¹²² Julià, M. (1994). "Les ordenances municipals d'edificació de Barcelona i la seva concreció a l'Eixample (1859-1888)". Dins F. Magrinyà i S. Tarragó (directors), *Cerdà: Urbs i Territori* (1a ed., p. 63). Barcelona: Electa.

¹²³ Totes les dades han estat extretes de: Julià, M. (2010). "Les ordenances municipals... p. 65.

¹²⁴ Tarragó, S. (2010). "L'evolució de l'intervies... p. 67.

A continuació veurem que el conegut com a Pla Cerdà no es tracta tan sols d'un projecte, sinó que és una idea que l'enginyer va anar modificant al llarg dels anys; això sí, una idea que tenia uns pilars fonamentals molt assentats. Ildefons Cerdà prenia com a base 3 conceptes que definien el seu pensament urbanístic i, de retruc, el que seria el nou eixample.

En primer lloc trobem l'higienisme. Es basava en la crítica a la situació urbana de Ciutat Vella de Barcelona, principalment amb les condicions denigrants en què solia viure la major part de la població. Cerdà va beure de fonts diverses per arribar a crear la seva pròpia teoria i model urbanístic, estudiant en profunditat ciutats d'arreu del món. L'obsessió higienista era tan inherent en el seu pensament que va arribar a definir els materials que s'haurien d'utilitzar en cada situació, com també la situació de portes i finestres per la correcta circulació de l'aire.¹²⁵ En paraules de Salvador Tarró, "*Cerdà és un dels primers tractadistes de l'arquitectura i de l'urbanisme a reivindicar la salubritat dels habitatges de manera radical i efectiva*".¹²⁶

Cerdà prenia com a base la teoria del cub atmosfèric, que com veurem a continuació, era plenament establerta a Europa durant el segle XIX:

"El cub atmosfèric és la quantitat d'aire pur disponible en el dormitori tancat d'una parella, on cada nit es recuperen forces. A la ciutat antiga el cub atmosfèric oscil·la entre una quarta part i la meitat del necessari. La consigna de l'eixample serà dotar tots els habitatges de la quantitat idònia d'aire respirable".¹²⁷

El pensament higienista de Cerdà estava, també, estretament relacionat amb les teories de Michael Lévy i Eugène Pécelet. Cerdà arribava a donar per vàlides les seves teories tal com veiem a continuació, sobretot pel que fa a la quantitat d'aire que necessitava una persona per viure en condicions dignes:

"En cuanto a la cantidad de aire atmosférico que se necesita para mantener la respiración en buenas condiciones de salubridad, es sabido que, de las experiencias de ventilación hechas bajo la dirección de Mr. Pécelet e independientes de toda idea teórica preconcebida, resulta ser de 6 a 10 metros cúbicos por hora y por hombre".¹²⁸

El segon concepte clau sobre el qual se sustenta l'obra de Cerdà és la circulació. Les tècniques de transport estaven canviant radicalment, sobretot per la recent incorporació del ferrocarril que connectava la capital catalana amb Mataró i posteriorment la línia amb final a Sant Joan les Abadesses passant per Granollers. Hem vist també que l'enginyer contemplava que fossin diverses les modalitats de transport que hi hagués als carrers. Per aquest motiu estableix les vies normals a l'Eixample de 20 m d'amplada i de 50 m aquelles especials o de caràcter

---

¹²⁵ Busquets, J. (1992). *Barcelona. Evolución urbanística...* p. 105.

¹²⁶ Tarró, S. (2010). "L'evolució de l'intervies..." p. 70.

¹²⁷ Lòpez, M. (2010). *Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853-1897* (1a ed., p. 98). Barcelona: Museu d'Història de Barcelona.

¹²⁸ Cerdà, I. (1991) "Memoria descriptiva de los Trabajos facultativos y estudios estadísticos hechos de orden del Gobierno y consideraciones que se han tenido presentes en la formación del ante-proyecto para el emplazamiento y distribución del nuevo caserío". Dins *Cerdà y Barcelona* (1a ed. p. 71). Madrid: Ministerio para las Administraciones Públicas i Ajuntament de Barcelona.

regional.¹²⁹ Les vies a les quals Cerdà atorgà aquesta major rellevància foren Gran Via, Diagonal, Meridiana i Paral·lel.

I finalment, el darrer pilar de la concepció urbanística de Cerdà és l'igualitarisme. Aquest és un punt on hi ha molt de debat sobre si l'enginyer cercava la igualtat o més aviat l'ordre, control i submissió. En tot cas, el que no es pot negar, és que la planificació de Barcelona té una forma definida que porta diversos autors –entre ells Joan Busquets- a definir-la com igualitària.¹³⁰ En paraules de Busquets, “*esta idea de ciudad higiénica y funcional debería permitir una condición de igualdad entre los residentes que usan la ciudad; de ahí que su propuesta deba cubrir todo el territorio de manera que todas las formas de asentamiento tengan cabida en esta trama homogénea*”.¹³¹

Com ja s'ha apuntat en aquest capítol, el Pla Cerdà no fou una idea puntual sinó que és més aviat una evolució al llarg del temps. A mesura que passen els anys, Cerdà modifica el projecte però com veurem, mai perd la identitat cerdaniana.

6.3.1. Avantprojecte de 1855

Juntament amb el plànol topogràfic de Barcelona que ja hem vist que Cerdà va presentar a 1855, també va donar a conèixer un avantprojecte del que seria la seva gran proposta d'eixample per la ciutat. Més enllà de les referències higienistes que s'hi poden trobar, l'enginyer proposa diverses construccions que havien de poblar la nova ciutat, en funció de la renda i classe social dels seus propietaris. Com veurem a la cita que ve a continuació, Cerdà proposa dues modalitats d'edificacions; per una banda la casa burgesa i per l'altra els habitatges obrers.

“De la primera [casa burgesa] en formula 4 tipus diferents progressivament més densificada: des del palau senyorial en forma de casa aïllada de 2 o 3 plantes, fins les cases aparellades o amb una mitgera i de 3 plantes, un palauet amb mitgeres de 2 plantes i, finalment, cases mitgeres de 3 plantes a base de 2 habitatges per replà. De les obreres, al contrari, en proposa un sol tipus arquitectònic a base de cases de galeria entorn d'un pati d'illa, com els *corrales* andalusos o les *corralas* madrilenyes, amb 3 variants segons la grandària de la família i una quarta per a persones solteres”.¹³²

Com podem veure, aquesta proposta està lluny de la que serà definitiva a 1859 però ja es poden entreveure algunes de les línies que seguirà l'enginyer per dissenyar l'eixample barceloní. Racionalitat, simplicitat compositiva, homogeneïtat quant a formes, etc. Tots aquests conceptes seran comuns al projecte que Cerdà anirà desenvolupant al llarg dels anys.

A l'avantprojecte de 1855 no només trobem un primer disseny dels habitatges proposats sinó també la proposta de carrers i divisió d'espais. La majoria de carrers que Cerdà dibuixa a l'avantprojecte eren de 35 m d'amplada, cosa que sobta molt a la societat barcelonina de l'època, ja que la mitjana dels carrers de Ciutat Vella era de 4 m d'amplada, mentre que les

¹²⁹ Busquets, J. (1992). *Barcelona. Evolución urbanística...* p. 106.

¹³⁰ Busquets, J. (1992). *Barcelona. Evolución urbanística...* p. 106.

¹³¹ Busquets, J. (1992). *Barcelona. Evolución urbanística...* p. 106.

¹³² Tarragó, S. (2010). “L'evolució de l'intervies...” p. 70.

Rambles no sobrepassaven els 20 m.¹³³ L'orientació de carrers proposada per Cerdà tampoc és en va, sinó que es fonamenta en raons higièniques.

“En fer aquest treball, he considerat que la veritable qüestió del traçat dels carrers d'una població no consisteix a combinar-los de manera que ofereixin un dibuix ric i de caprici, sinó a ajustar-los a les direccions dels vents que siguin més saludables a tots aquells segons els quals existeixi avui i pugui desenvolupar-se en el futur la major circulació”.¹³⁴

També veiem un primer intent d'integració dels mitjans de locomoció al que hauria de ser la nova ciutat, sense deixar de banda els transports convencionals com els carruatges. Finalment, Cerdà acaba proposant dues idees per refermar el seu convenciment de millorar les condicions higièniques de Barcelona: plantar fileres d'arbres a tots els carrers per convertir-los en avingudes on l'aire fos més agradable i, també, establir una xarxa de clavegueram al nou eixample barceloní.¹³⁵ Veiem doncs, que totes les propostes que realitza a 1855 ja van encaminades a complir, d'una manera o altra, les 3 idees fonamentals de Cerdà que hem vist a l'apartat anterior.

6.3.2. Projecte de 1859

El projecte de 1859 creat per Ildefons Cerdà es basa, altre cop, en la quadrícula com a base. A partir d'aquesta forma, segons pensava l'enginyer, la circulació era millor, com també permetia mantenir un ordre constructiu i urbanístic.¹³⁶ Així doncs, establerta la forma, calia establir les proporcions. Després de molts estudis i de reelaborar l'avantprojecte de 1855, Cerdà conclou que les illes havien de ser de 113x113m amb els carrers de 20 m d'amplada.¹³⁷ Tot i això, com veurem, hi havia carrers més rellevants per motius de circulació o comunicacions que tindran una amplada major.

Cerdà no es va limitar a decidir quines serien les alineacions de carrers del nou eixample, sinó que va arribar a dissenyar tot un model de ciutat que, com veurem a continuació, es basava en unes relacions molt intenses dins el mateix barri i s'anaven articulant a base de districtes i seccions urbanes.

“L'estructuració additiva interna que contenia el pla de 1859 abastava un barri cada 5x5 illes amb església, escola, guarderia, asil i amb un ordenament especial de places a l'entorn com a equipament caracteritzador del centre del barri; un districte cada 10x10 illes amb un mercat; un sector cada 20x20 illes amb dos parcs suburbans, un hospital i

---

¹³³ Tarragó, S. (2010). “L'evolució de l'intervies... p. 71.

¹³⁴ Cerdà, I. (1855). “Ensanche de la ciudad de Barcelona. Memoria descriptiva del Anteproyecto para el emplazamiento y distribución del nuevo caserío”. Dins *Memoria del Anteproyecto del Ensanche de Barcelona* (1a ed. p. 91). Madrid: Ministerio de las Administraciones Públicas i Ajuntament de Barcelona.

¹³⁵ Tarragó, S. (2010). “L'evolució de l'intervies... p. 71.

¹³⁶ Tarragó, S. (2010). “L'evolució de l'intervies... p. 81.

¹³⁷ Tarragó, S. (2010). “L'evolució de l'intervies... p. 81.

uns edificis administratius de l'estat o industrials i, finalment, un conjunt urbà de 60x20 illes amb dos grans parcs suburbans, un escorxador i un cementiri".¹³⁸

Aquest model urbà s'articulava al voltant d'alguns punts clau dins la ciutat. Un d'ells seria la plaça de les Glòries Catalanes, on connectarien els eixos de la Diagonal, la Meridiana i Gran Via. Un altre lloc rellevant seria el port, centre clau de l'economia barcelonina i que calia comunicar correctament amb tota la ciutat i també amb l'exterior. Finalment, Gran Via havia de realitzar una funció articuladora de la gran ciutat que s'edificaria al seu voltant. Aquesta gran avinguda de 50 metres d'amplada –la mateixa amplada que altres vies importants com la Diagonal o Meridiana– esdevindria el “centre” de la nova ciutat lineal que Cerdà esperava veure créixer.¹³⁹ Els 8 km de llargada de Gran Via la convertirien en l'avinguda més llarga d'Europa, només superada pels 15 km de Broadway.¹⁴⁰

Les illes proposades per Cerdà a 1859 no eren homogènies sinó que cadascuna tenia la seva peculiaritat: tant pel que fa a orientació de les façanes construïdes, com per la quantitat d'aquestes. Tal com veurem més endavant al plànol teòric de la composició de l'Eixample, Cerdà proposava illes de 2 façanes, però també algunes de 3. El gran pati interior seria quelcom comú a totes les illes. Fugint de l'homogeneïtat, el que cercava Cerdà era connectar adequadament tant les illes com les vies, per aquest motiu trobem tanta varietat de façanes, sempre per aconseguir un correcte i funcional ordenament territorial.¹⁴¹

Tal com podem llegir a diversa bibliografia,¹⁴² Cerdà vol aconseguir major higiene, ordre i seguretat mitjançant la seva proposta d'ordenació. Tot i això, aquesta és molt criticada per l'excessiva falta de propostes concretes. Tal com s'aprecia, d'altra banda, a les Ordenances Municipals de Construcció¹⁴³ de l'època, Cerdà estava d'acord en donar llibertat de composició en el tema de les façanes. Tarragó opina al seu article *l'evolució de l'intervies de Cerdà* que l'enginyer confiava en la bondat dels propietaris al moment de construir les façanes:

“És així, potser, com s'explica aquella dicotomia entre una tipologia residencial establerta el 1855 i una composició de blocs anònima, amb el benentès que serà el respecte dels estàndards i paràmetres mínims, d'altra banda mai precisats, els que resolguin la contradicció en cada cas concret, sense dogmatitzar ni els uns ni els altres”.¹⁴⁴

---

¹³⁸ Tarragó, S. (2010). “L'evolució de l'intervies... p. 82.

¹³⁹ Tarragó, S. (2010). “L'evolució de l'intervies... p. 82.

¹⁴⁰ Tarragó, S. (2010). “L'evolució de l'intervies... p. 82.

¹⁴¹ Tarragó, S. (2010). “L'evolució de l'intervies... p. 87.

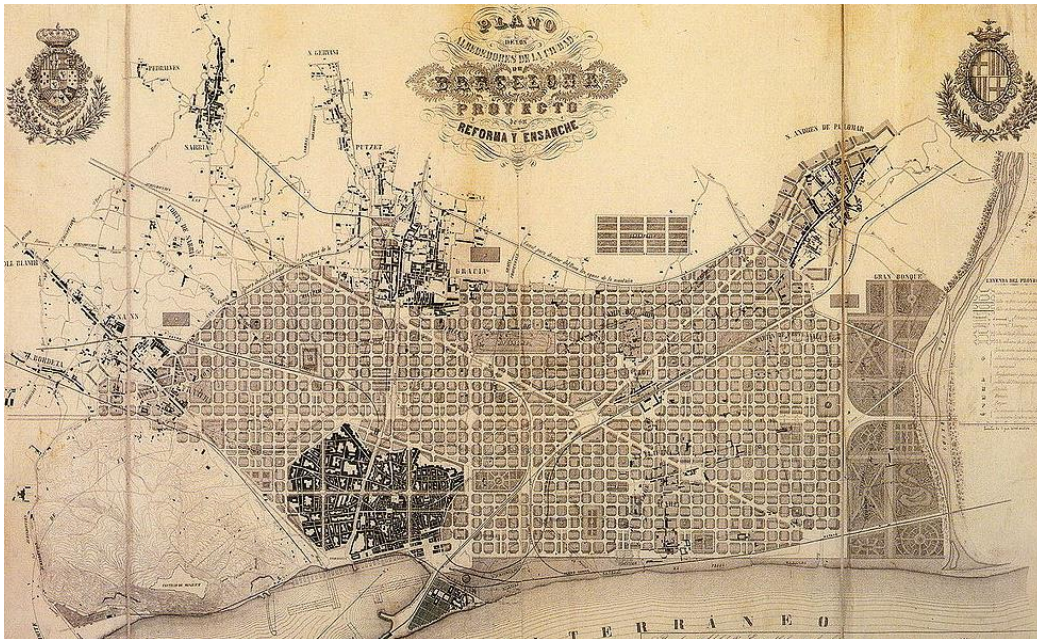
¹⁴² Veure Tarragó, S. (2010). “L'evolució de l'intervies... p. 88.; Roca, J. (1997). *Expansió urbana i planejament a Barcelona* (1a ed., p. 52). Barcelona: Institut Municipal d'Història.

¹⁴³ Cerdà, I. (1859). *Ordenanzas Municipales de Construcción para la Ciudad de Barcelona y pueblos comprendidos en su Ensanche*. Madrid: Ministerio para la Administración Pública i Ajuntament de Barcelona.

¹⁴⁴ Tarragó, S. (2010). “L'evolució de l'intervies... p. 88.

Tot i que hi ha elements comuns amb l'avantprojecte de 1855, amb el de 1859 sorgeixen propostes noves. Persisteixen elements rellevants com per exemple l'arbrat a la ciutat –fins a 100.000 arbres en espai urbà per aconseguir la màxima de Cerdà de “Ruralitzeu l'urbà: urbanitzeu en lo rural”¹⁴⁵–, la rambla col·lectora d'aigües, el sistema general de clavegueram dividit en sòlids i líquids i la inseparabilitat de les vies i les illes (via-intervia). Canvia, per exemple, la proporció dels carrers. A 1855 Cerdà proposava vies de 35 m d'amplada, com hem vist a les pàgines anteriors, mentre que a 1859 la proposta per a l'amplada de les vies passaria a ser de 20 m –per les convencionals–. Dins aquests 20 m trobem 6 m de calçada al centre del carrer i 7 m a banda i banda de la calçada, per a l'ús dels vianants.¹⁴⁶ També cal destacar la intersecció de les vies, creant places perfectament geomètriques gràcies a l'ús dels xamfrans a les cantonades de les illes. Trobem altres projectes nous, o com a mínim força diferents dels de 1855, com per exemple tot el que fa referència a la integració de la xarxa ferroviària a la ciutat. Cerdà anomenà aquest nou projecte “la urbanització de la locomotora”, situant una gran estació prop de l'actual plaça Catalunya i una altra entre el port i el litoral en direcció Besós.¹⁴⁷

Figura 16: Projecte d'Eixample de Barcelona de 1859. Font: ICGC.

¹⁴⁵ Cerdà, I. (1867). *Teoría General...* p. 19.

¹⁴⁶ Tarragó, S. (2010). “L’evolució de l’intervies...” p. 88.

¹⁴⁷ Tarragó, S. (2010). “L’evolució de l’intervies...” p. 91.

6.5.3. Reelaboració de 1863

La idea de Cerdà del que havia de ser la nova urbanització de l'Eixample de Barcelona estava en permanent canvi, tal com podem apreciar gràcies a la diversitat de documents i plànols on l'enginyer plasmava l'evolució de les propostes. La reelaboració de 1863 destaca per ser una de les darreres propostes de Cerdà, però també per les modificacions que hi podem observar quan la comparem amb el projecte del mateix Cerdà aprovat per Barcelona a 1859.

El que primer podem identificar quan observem el plànol del final d'aquest apartat corresponent a l'elaboració de 1863, és la densificació de les illes. Diverses illes passen de tenir 2 blocs a 3, tot augmentant la superfície construïda i disminuint-ne l'espai verd. Relacionat amb els blocs, la profunditat dels edificis també canvia i passa de 24-25 m a 25-28 m. Aquest fet es deu a les exigències provinents de la Reial ordre de 7 de juny de 1859, reclamant un augment de l'espai construït.¹⁴⁸

També cal destacar que molts barris que en el projecte de 1859 tenien infraestructura "pròpia" la perden amb el projecte de 1863. Alguns casos serien els barris d'Hostafrancs, Gràcia, Ciutat Vella i Sant Andreu. Aquesta decisió és probable que també es basi en un intent d'augmentar la densificació de la ciutat sense perdre la idea de l'ordenació via-intervia amb espais verds i d'esbarjo.

El que pot sobtar a primer cop d'ull no és cap de les anteriors reflexions sinó l'ordenació dels blocs de les illes per conformar macro-illes. Aquest és un factor diferencial, ja que trencaria la dinàmica d'individualitat de les illes i passaria a pensar-se l'illa dins el context del barri i ciutat.

Altres estructures modificades a 1863 són el traçat ferroviari i els baixadors. Continuant amb la idea que autors com Tarragó denominen "urbanització de la locomotora" i atribueixen a Cerdà, el tren s'integra encara més dins la forma de la ciutat. Es dibuixa una extensa xarxa ferroviària disposada paral·lelament al mar tot buscant la creació d'illes ferroviàries per aconseguir una major i millor integració de l'entorn urbanitzat a aquest mitjà de transport –i viceversa-.¹⁴⁹

I acabant amb la dimensió dels carrers, Cerdà no modifica la proporció d'aquests però sí la seva divisió en funcions. A 1863 manté els carrers de 20 m però els divideix entre 10 m pel transport rodat i 10 m pels vianants. També redefineix, amb el seu afany perfeccionista, la distància entre arbres i fanals –8 m i 28 m respectivament-.¹⁵⁰

---

¹⁴⁸ Tarragó, S. (2010). "L'evolució de l'intervies..." p. 97.

¹⁴⁹ Tarragó, S. (2010). "L'evolució de l'intervies..." p. 97.

¹⁵⁰ Tarragó, S. (2010). "L'evolució de l'intervies..." p. 104.

Figura 17 Reelaboració del plànol d'Eixample de 1863. **Font:** Arxiu Històric de la Ciutat, Fons Cerdà.

Havent vist els diferents projectes de Cerdà, ens adonem que la seva idea no es tractava de quelcom inamovible sinó que evolucionava amb el pas dels anys. L'enginyer tendia a modificar les seves idees per acostar-les a allò que es podia portar a terme. Tot i això, alguns autors opinen que al cap i a la fi, qui acaba tenint la decisió final de com s'executarà un projecte és la iniciativa privada. Tal com diu Joan Roca:

“La realització final dels grans projectes d'articulació de l'espai urbà, un dels quals és indubtablement l'Eixample de Barcelona, no depèn només de la persona o grup de persones que el dissenyen, ni únicament de les autoritats que el promouen, sinó també, i en gran part, de la iniciativa privada, peça clau en la seva execució”.¹⁵¹

La implantació i “posada en escena” del Pla Cerdà ja seria un altre estudi que no farem en aquest treball. Tot i això, i a tall de resum, altra vegada la pràctica torna a quedar molt lluny de la teoria. El pensament i projecte de Cerdà envers Barcelona s'ha tergiversat, modificat i alterat per diverses raons. Joan Roca torna a resumir perfectament aquesta situació:

“En el període que hem estudiat hem pogut observar com aquesta [la iniciativa privada] tenia prou força i empena, no només per tirar endavant el gran projecte que significava la realització de l'Eixample, sinó també per dur-lo a terme salvaguardant els seus interessos, ja fos forçant tots els canvis i modificacions necessaris del pla original, ja fos transgredint la pròpia normativa. Un cop més queda ben clar que l'Eixample actual, amb tots els defectes i incongruències derivades de l'incompliment del Pla Cerdà, és herència de la inoperància municipal a l'hora d'endegar i controlar-ne el procés de construcció, així com de l'especulació privada, sempre a punt per treure profit de les indecisions administratives”.¹⁵²

¹⁵¹ Roca, J. (1997). *Expansió urbana ...* p. 82.

¹⁵² Roca, J. (1997). *Expansió urbana ...* p. 82.

CONCLUSIONS

Començàvem la introducció amb una cita d'Horacio Capel, per conscienciar-nos de fins a quin punt era d'important la pressió social. Com hem anat veient amb el transcurs d'aquest treball, el canvi urbanístic que va patir Barcelona al segle XIX va venir, en gran part, mogut per la pressió que van rebre les institucions i els polítics per part de la ciutadania. Els moviments socials són i han estat fonamentals per la transformació de les ciutats i la Barcelona de fa 150 anys no n'és una excepció.

A través de la diversa bibliografia que s'ha plantejat, hem realitzat un recorregut per l'urbanisme barceloní abans i després de l'enderrocament de les muralles. Hem vist els condicionants que impedien el creixement de Barcelona fora les muralles i la repercussió que tenia aquesta decisió militar sobre la societat de l'època. Les condicions higièniques, tal com narrava el metge higienista Monlau, eren deplorables. Per millorar-les es van plantejar alguns canvis al si de la ciutat, però sempre respectant el límit que imposaven les muralles fins a 1854.

Aquests canvis no van suposar grans millores a les ciutats, ja que no passaven de ser meres rectificacions d'algunes alineacions de carrers, esventraments puntuals o creació de places. En alguns punts es va canviar la geometria del barri, però sense aconseguir millorar massa la vida dels ciutadans. Va ser per aquest motiu que la pressió ciutadana i política envers el Ministeri de Defensa es feia progressivament més intensa. Com apunta el mateix treball, la força d'algunes classes socials concretes, però amb la satisfacció per moltes altres, feia caure les muralles el 1854. A partir d'aquest moment Barcelona podia començar a mirar al pla, per decidir quin seria el futur de tota aquella antiga zona de servitud que estava a punt de ser urbanitzada. Tot aquest procés es donava dins un context de canvi polític a Espanya, on l'auge liberal i les idees progressistes es feien cada vegada més evidents dins els sectors amb poder polític de l'estat.

Els projectes que es van plantejar per expandir la ciutat van ser diversos i, com hem vist, tots tenien el seu suport. Finalment va ser l'enginyer progressista Ildefons Cerdà qui va poder estudiar més a fons el cas de Barcelona i qui va veure's recompensat amb la possibilitat de portar a la pràctica la seva concepció del que havia de ser la nova Barcelona.

Hem acabat veient que el projecte de Cerdà no era quelcom inamovible sinó que evolucionava amb el temps. El mateix enginyer el va arribar a plantejar en tres dates diferents, introduint millores però, també, conservant idees clau. Tot i l'adaptació del projecte a la realitat territorial, la dificultat d'implantació del Pla Cerdà era una realitat: les propietats agrícoles del pla eren molt petites i calia agrupar-les, existia poca disponibilitat de sòl públic, etc. A mesura que passaven els anys i la situació no millorava, l'enginyer va rebre gran quantitat de crítiques per la seva obra.

Aquestes provenien de sectors diferents, a causa de la impossibilitat de realitzar construccions fora dels paràmetres fixats per Cerdà –Passeig de Gràcia s'erigeix com un focus d'oposició a l'obra de l'enginyer-, la dificultat d'inversió privada en algunes ocasions i la falta de polítiques públiques per evitar l'especulació dels terrenys.

A finals de segle XIX la situació es va reconduir i Barcelona, ajudada per l'Exposició Universal que es va organitzar a la ciutat, comptava amb 8.000 habitatges nous a l'Eixample l'any 1888.¹⁵³ En aquests anys tan prolífics per a la urbanització de la ciutat, també es va millorar el mobiliari urbà i les comunicacions. Tot plegat va fer que Barcelona es presentés davant el món, mitjançant l'exposició, com una ciutat moderna, que havia deixat enrere els problemes del passat i dirigint-se al futur com una urbs de primer nivell.

Citant una vegada més a Joan Busquets i fent èmfasi en la idea amb la qual començàvem aquest treball, Barcelona va esdevenir al segle XIX una ciutat de conflicte: social, polític i econòmic. Tots i cadascun d'ells van marcar-la profundament i van dictaminar el seu futur.

“Pero hay que recordar que la ciudad es, sobre todo, el artefacto físico donde se producen los conflictos sociales y el desarrollo económico y en consecuencia éste es el resultado de aquel proceso”.¹⁵⁴

---

¹⁵³ Busquets, J. (1992). *Barcelona. Evolución urbanística...* p. 130.

¹⁵⁴ Busquets, J. (1992). *Barcelona. Evolución urbanística...* p. 110.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Bibliografia

Benet, J., Martí, C. (1976). *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el Bienni progressista (1854-1856)* (1a ed.). Barcelona: Curial.

Busquets, J. (1992). *Barcelona. Evolució urbanística de una capital compacta* (1a ed.). Barcelona: Editorial Mapfre.

Busquets, J. et al. (2003). *La ciutat vella de Barcelona. Un passat amb futur* (1a ed.). Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

Cabré, A., i Muñoz, F. (1994). “Ildefons Cerdà i la insuportable densitat urbana : algunes consideracions a partir de la cartografia i anàlisi de les estadístiques contingudes en la Teoria General”. Dins F. Magrinyà i S. Tarragó (directors), *Cerdà: Urbs i Territori* (1a ed.). Barcelona: Electa.

Capel, H. (2005). *El modelo Barcelona: un examen crítico* (1a ed.). Barcelona: Ediciones del Serbal.

Ganau, J. (1993). “Urbanisme i monument a Catalunya en la segona meitat del segle XIX”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 35, 25-40.

Ganau, J. (2005). “La recreació del passat: el Barri Gòtic de Barcelona, 1880-1950”. *Barcelona Quaderns d'Història*, 8, 257-272.

García-Bellido, J., Mangiagalli, S. (2008). “Pascual Madoz y el derribo de las murallas en el albor del Ensanche de Barcelona”. *Barcelona Quaderns d'Història*, 14, 165-210.

Gimeno, E. (1994). “La gestació de l'eixample de Barcelona: el concurs municipal de projectes de 1859”. Dins F. Magrinyà i S. Tarragó (directors), *Cerdà: Urbs i Territori* (1a ed.). Barcelona: Electa.

Harvey, D. (2014). *Ciudades rebeldes. Del derecho de la ciudad a la revolución urbana* (2a ed.). Madrid: Akal.

Julià, M. (1994). “Les ordenances municipals d’edificació de Barcelona i la seva concreció a l’Eixample (1859-1888)”. Dins F. Magrinyà i S. Tarragó (directors), *Cerdà: Urbs i Territori* (1a ed.). Barcelona: Electa.

Jürgens, O. (1992). *Ciudades españolas. Su desarrollo y configuración urbanística* (1a ed.). Madrid: Ministerio para las Administraciones Públicas.

Lòpez, M. (2010). *Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853-1897* (1a ed.). Barcelona: Museu d’Història de Barcelona.

López, M. (2014). “Plànols municipals d’alineació. Barcelona en el context europeu, segles XVIII-XIX”. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 77, 109-131.

Mas, R. (2003). *La presencia militar en las ciudades. Orígenes y desarrollo del espacio urbano militar en España* (1a ed.). Madrid: Catarata.

Molet, J. (2005). “Entre conservació i modernització: l’esventrament del centre urbà”. *Barcelona Quaderns d’Història*, 8, 235-255.

Moretó, I. (2008). “La irrupció de la ciutat moderna 1854-1874”. *Barcelona Quaderns d’Història*, 14, 23-48.

Muñoz, F. (2010). “Contra la densitat. La ciutat higiènica i l’urbanisme dels eixamples”. Dins Marina López (ed.), *Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853 – 1897* (1a ed.). Barcelona: Museu d’Història de Barcelona.

Nogué, J., Puigbert, L., Bretcha, G. (ed.). (2008). *Paisatge i Salut* (1a ed.). Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya.

Paredes, F. J. (1982). *Pascual Madoz: 1805-1870. Libertad y progreso en la monarquía isabelina* (1a ed.). Pamplona: Universitat de Navarra.

Pinol, J. L. (dir.). (2011). *Historia de la Europa Urbana. La ciudad contemporánea hasta la Segunda Guerra Mundial* (1a ed.). València: Universitat de València.

Roca, J. (1997). *Expansió urbana i planejament a Barcelona* (1a ed.). Barcelona: Institut Municipal d’Història.

Santa-Maria, G. (2005). *Barcelona 1843. Progressisme versus muralles* (1a ed.). Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i Ajuntament de Barcelona.

Santa-Maria, G. (2010). “El camí municipalista vers la metròpoli. Notícia biogràfica de l'alcalde Josep Santa-Maria (1812-1867)”. Dins Marina López (ed.), *Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853 – 1897* (1a ed.). Barcelona: Museu d'Història de Barcelona.

Tarragó, S. (1994). “L'evolució de l'intervies de Cerdà. Tres propostes (1855,1859 i 1863) per a la fundació d'una nova ciutat industrial”. Dins F. Magrinyà i S. Tarragó (directors), *Cerdà: Urbs i Territori* (1a ed.). Barcelona: Electa.

Torrella, R. (2001). “La fotografia al concurs artístic de la vella Barcelona”. Dins Bohigas, O (et. al.), *La construcció de la gran Barcelona: obertura de Via Laietana 1908-1958* (1a ed., p.128-147). Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

2. Fonts impreses d'època

Cerdà, I. (1855 i editat a 1991). “Ensanche de la ciudad de Barcelona. Memoria descriptiva del Anteproyecto para el emplazamiento y distribución del nuevo caserío”. Dins Ministerio para las Administraciones Públicas i Ajuntament de Barcelona (ed.), *Cerdà i Barcelona* (1a ed.). Madrid: Ministerio para las Administraciones Públicas i Ajuntament de Barcelona.

Cerdà, I. (1855 i editat a 1991). “MAE (Memoria del Anteproyecto de Ensanche de Barcelona)”. Dins Ministerio para las Administraciones Públicas i Ajuntament de Barcelona (ed.), *Cerdà i Barcelona* (1a ed.). Madrid: Ministerio para las Administraciones Públicas i Ajuntament de Barcelona.

Cerdà, I. (1859). *Ordenanzas Municipales de Construcción para la Ciudad de Barcelona y pueblos comprendidos en su Ensanche.* Madrid: Ministerio para la Administración Pública i Ajuntament de Barcelona

Cerdà, I. (1867). *Teoría General de la Urbanización. Y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona* (1a ed.). Madrid: Imprenta Española.

Cerdà, I. (editat a 1991) “Memoria descriptiva de los Trabajos facultativos y estudios estadísticos hechos de orden del Gobierno y consideraciones que se han tenido presentes en la formación del ante-proyecto para el emplazamiento y distribución del nuevo caserío”. Dins *Cerdà i Barcelona* (1a ed.). Madrid: Ministerio para las Administraciones Públicas i Ajuntament de Barcelona.

Evolució urbanística de Barcelona abans i després de l'enderrocament de les muralles. Arnau Camps Quer (2017).

Cerdà, I. (editat a 1991). *Teoría de la construcción de las ciudades* (1a ed.). Madrid: Ministerio para las Administraciones Públicas.

Monlau, P. F. (1841). *¡¡¡Abajo las murallas!!! Memoria acerca de las ventajas que reportaría á Barcelona y especialmente á su industria de la demolición de las murallas que circuyen la ciudad* (1a ed.). Barcelona: Impremta del Constitucional.